

ذاكرات خربة اللوز

זוכרות את ח'רבת אללוז

Remembering Khirbat al-Lawz

תחביר וכתבא:
עמר אגבארבא

עורכ:
עמר אע'בארבא

בכח:

דאן גולאן, אילאנה קתסבמאן, עמר אגבארבא

מכק:

דן גולן, אילנה קצבמז, עמר אע'בארבא

טרבמה ומרבמה לגובא:
עמר אגבארבא

הגהה:

איתן ברונשטיין

הגלף האמאי:

כרבה הלוז עאם 1950, מן الأرشيف الصهيوني
בואסטה דאן גולאן

שער קדמי:

כ'רבח אללוז בשנת 1950. מהארכיון הציוני
באמצעות דן גולן

הגלף האלפי:

כרבה ברבטאניה למנטמה כרבה הלוז 1945,
תחביר - דאן גולאן

שער אכורי:

מפה מנדטורבא לאזור כ'רבח אללוז משנת
- 1945. ערך דן גולן

תסבמ הכרבא: ממווד יאסבאן

עיצוב: ממווד יאסבאן

טבאעה:

מטבעה הרסאלה - בבא כנבא, הקדס

הדפסה:

דפוס אלרסאלה, בבא כנבא, י-ם

אסדאר:

כמהא "זוכרות"
האנפ: 03 - 6953155
פאכס: 03 - 6953154
Zochrot
Ibn Gvirol 61
Tel Aviv Jaffa 64362

הפקה:

עמותת זוכרות (ע"ר 580389526)
אבן גברול 61
ת"א יפו 64362
טל' 03 - 6953155
פקס 03 - 6953154

תכא ושכר כאס

אלי לאכנא ולאכנא כרבה הלוז
הכבאן סמכו לנא בכחול קרבאם

תודה מבוחדת והערכה
לפלכטות ופלכטי כ'רבח אללוז
שהרשו לנו להכנס לכפרם

This booklet is published thanks to the support of the Mennonite Central Committee

הכוכרת הופקה בתמיכה

Mennonite Central Committee

תמ אסדאר הכרבא בכעמ מן

כזרבאן 2008 יוני

© All rights reserved to those who were expelled from their homes

Khirbat al-Lawaz 2005 village main street. By Dan Golan
הרחוב הראשי בתוך הכפר ח'רבת אללוז היום - צילם דן גולן
الطريق الرئيسي في وسط خربة اللوز كما هو اليوم- تصوير دان جولان

הקדמה

למרות שמו, הכפר ח'רבת אללוז מעולם לא היה חרבה. מאז יסודו, לפני מאות שנים, הוא רק התפתח וגדל, תושביו הסתמכו למחייתם על עיבוד אדמתם והם עשו זאת בצורה מוצלחת. הכפר היה משופע בעצי פרי מגוונים, כרמי ענבים ומטעי עצי זית. התושבים הפלסטינים קיימו חיי חברה ותרבות צנועים ומסורתיים, חשו גאווה בשייכותם המשפחתית ארוכת השנים ושייכותם הלאומית והתרבותית. כפרם הירוק ואדמתם השוקקת חיים הפכו לח'רבה (חורבה) רק בעקבות הכיבוש הציוני לפני ששים שנה, בעטייו נהרסו מבני הכפר ותרבות המקום בדרכים רבות ובתקופות שונות ועל פי החלטות מגוונות. בתי הכפר היו בנויים מאבן. ליד כל בית היתה חלקת אדמה מגודרת ששימשה לגידול ירקות ופרות לצרכי המשפחה. בחצר כל בית כמעט נחפרה באר מים. המטעים הרחבים היו רחוקים מאזור המגורים. המבקר במקום היום, יכול לעמוד על פסגת ההר ולהתפעל מהנוף המרהיב של הרי ירושלים הנשקף ממנה. חורשות אורנים וברושים נראות כמו גלים ירוקים כשהרוח מתאמצת ומניעה את ענפי העצים. נדמה כאילו הרוח מניעה את ההר כולו. מהפסגה הכל נראה נקי ואסטתי. אזור ריק מאדם. כך נראה הנוף היום. כך יצרו מחדש את הנוף שיעצב את התודעה של המטייל. מבט מעמיק יותר לנוף יעזור לגלות שהוא מסתיר סודות מאחורי הירוק האסטתי. בין עציו ובין אבניו קיימת אמת שלא נראית בעין בלתי מזויינת בחוש הצדק. האמת הזאת מספרת שהאזור הזה רוקן מתושביו באופן מכוון ומגמתי. אלפי פלסטינים חיו במספר לא קטן של כפרים מתחת לנוף הזה עד 1948. הם לא נעלמו מרצון. האזור היה שופע במאות בתי קרקע יפהפיים שהכובש הרס את כולם מלבד כמה בודדים. ברוב הכפרים היו בתי ספר ובתי תפילה שהכובש מחה את חלקם מעל פני האדמה והשתמש בחלק האחר. אם כן, הנוף המרהיב שנשקף מפסגת הר איתן, בעצם אינו נוף טבעי.

עמותת זוכרות הפיקה את החוברת הזאת על אודות ח'רבת אללוז, נפגשה עם פליטיו, למדה מחוקרים, ארגנה סיור לשטח הכפר, הציבה שלטים לציון השם ההולך ונעלם ממפות אדוני המקום כיום כדי לחשוף את מה שעצי הקרן

הקיימת מסתירים, כדי להבחין באבני הבית ההרוס לעומת אבני הטבע, כדי לשמור על המשכיות קיום הכפר בתודעה ובזכרון. זה המעט וההכרחי לעשות כדי שהחברה הישראלית תוכל לקחת אחריות ולהכיר בנכבה וכדי לפעול לצדק עם הפליטים המבוסס על זכותם לשוב לבתיהם כדי לחדש את החיים ואת התרבות שלהם.

זוכרות, דרך הפעילות שלה, מכשירה בעצם את דעת הקהל לשיבה ממשית אפשרית של הפליטים הפלסטינים במסגרת תהליך פיוס היסטורי שלא יתקיים ללא הכרת הציונות בנכבה שגרמה לעם הפלסטיני ולקחת אחריות על תוצאותיה הנמשכות עד היום. לקחת אחריות משמעה השבת הפליטים הפלסטינים והקמת חברה אזרחית המתבססת על צדק, חרות ושיוון לכולם.

זוהי החוברת ה- 24 שזוכרות מפיקה כדי לתעד את ההיסטוריה של הכפרים הפלסטינים "שנִנְכְּבוּ" בארץ הזאת. החוברות הקודמות עסקו במקומות האלה: אלשיח' מונס, אלמאלחה, אלעג'מי ביאפא, חטין, אלכפרין, אלשג'רה, תרשיחא, באר אלסבע, ג'ליל, אללג'ון, סחמאתא, אלג'ולאן, אסדוד ואלמג'דל, ח'רבת ג'למה, ארמלה, אללד, עכא, חיפא, עין אלמנסי, אחרם [סידנא עלין, עין ע'זאל, לפתא ודיר יאסין.

הרעיון לקיים סיור ולהפיק חוברת על הכפר הקטן והנעלם מהעין שנקרא ח'רבת אללוז עלה בעקבות ביקור במשרד זוכרות בתל אביב של אילנה קצבמן, סטודנטית באוניברסיטת תל אביב שביקשה להראות את עבודתה הסמינריונית שעשתה על הכפר ועל הזכרון של פליטיו ולהציע סיור של זוכרות לאתר של הכפר. זוכרות מודה לאילנה על היוזמה. בתוך החוברת מובא סיכום של עבודתה ובו תיאור תהליך ההיכרות של אילנה עם הכפר הפלסטיני. כמו כן יש בחוברת תמליל הראיון שהיא קיימה עם ע'אזי אללוזי, פליט מהדור השני של הנכבה, לפני כשנה. את הראיון השני שעסקה בו לצורך מחקרה אינו מובא כאן אך ניתן לעיין בו באתר "palestineremembered".

הדבר המרגש בחוברת, הוא ראיון עם הוריו של ע'אזי, פליטים מהדור הראשון הגרים עד היום במחנה הפליטים קלנדיה, שקיימו עמר ורנין מזוכרות בסיועו האדיב של וג'יה עטא אללה, תושב המחנה ומזכ"ל איחוד מרכזי הנוער במחנות הפליטים בגדה הכבושה.

לא היה ניתן להשלים את ההכנות לסיור בכפר או להפקת החוברת מבלי להסתייע בדרך גולן שעוסק בהיסטוריה של האזור ולא יכול היה לדלג על הפרק הפלסטיני בהיסטוריה של האזור כמו שעשו הקק"ל ומוסדות ישראלים אחרים. בזכות דן, נאספו תמונות, מסמכים וחומרים לא מעטים על אודות ח'רבת אללוז.

זוכרות

יוני 2008

60 לנכבה

مقدمة

رغم اسمها، كانت خربة اللوز حتى عام ١٩٤٨ قرية عامرة تحفها أشجار مثمرة وكروم عنب وأرض مزروعة بكد واهتمام. عاش أهلها كمجتمع تقليدي له انتماء إلى أمة عريضة وإلى تاريخ طويل. لم تخرب هذه البلد منذ أسست قبل مئات السنين، إلا مع الاحتلال الصهيوني لها قبل ستين عاماً. هدمت الصهيونية بطرق شتى وعلى فترات مختلفة وحسب قرارات متنوعة كل بيوت خربة اللوز. كانت بيوت القرية مبنية من حجر وكان كل بيت محاطاً بقطعة أرض يعتاش منها أهل المنزل فاستغلت لزراعة الخضروات والفواكه وحفر بئر لتخزين المياه. أما الأراضي الواسعة والتي أتت بمحصول تجاري فكانت بعيدة عن المنطقة السكنية. عندما تقف على قمة الجبل ينكشف أمامك منظر خلّاب، جبال مليئة بالأحراش، ولكنها منطقة فارغة من السكان. هكذا ترى المكان اليوم. لكنه منظر خداع. يخفي في طياته أسراراً. هكذا يريد من يريد أن نراه. إن نمعن النظر نرّ أن الحقيقة موجودة بين الأشجار وبين الأحجار. تقول الحقيقة أن هذه المنطقة أفرغت بشكل متعمّد. عاش فيها آلاف الفلسطينيين بعدة قرى حتى ١٩٤٨ وطردوا منها، كانت عامرة بمئات المنازل وهدم المحتل أغلبها، شملت دور عبادة ومدارس محال المحتل قسماً منها واستولى على قسم آخر. إذن فالمنظر الذي نراه من قمة الجبل ليس منظرًا طبيعيًا، في الواقع. أصدرت "زوخروت - ذاكرات" هذا الكتيب عن خربة اللوز والتقت مع لاجئها وتعلّمت من باحثين في الموضوع ونظمت زيارة لموقع القرية ووضعت لافتات باسمها الذي يقاوم الاندثار، لتبين ما تخفيه أشجار الصنوبر ولتميز حجر البيت المهدم عن الحجر الطبيعي ولتحفظ استمرارية وجود القرية في الذاكرة والوعي - على الأقل - ولتوفر تواصلاً متواضعاً بين اللاجئ وقريته ولتدعو إلى إنصاف اللاجئ وعودته إلى مكانه ليبنى حياته وحضارته من جديد. "زوخروت - ذاكرات" تقوم عملياً - من خلال فعاليتها - بتحضير الرأي العام لعودة فعلياً للاجئين الفلسطينيين من خلال مصالحة تاريخية لن تتم إلا باعتراف الصهيونية بما اقترفته تجاه الشعب الفلسطيني وتحمل المسؤولية حيال النكبة ونتائجها وعلى رأسها عودة اللاجئين الفلسطينيين وإقامة مجتمع مدني يستند على العدل والحرية والمساواة للجميع.

هذا هو الكتيب رقم ٢٤ من سلسلة الكتيبات التي توثق

تاريخ القرى الفلسطينية المنكوبة التي تصدرها جمعية "زوخروت - ذاكرات". صدر قبله كتيبات عن المواقع التالية: الشيخ مودس، المالحه، العجمي في يافا، حطين، الكفرين، الشجرة، ترشيحا، بئر السبع، إجليل، اللجون، سحماتا، الجولان، أسدود والمجدل، خربة جلما، الرملة، اللد، عكا، حيفا، عين المنسي، الحرم (سيدنا علي)، عين غزال، لفتا ودير ياسين.

جاءت الفكرة لزيارة هذه القرية الصغيرة والمخفية عن الأنظار، عندما قامت طالبة جامعية إسرائيلية بزيارة مكتب "زوخروت" في تل - أبيب وعرضت - مشكورة - بحثاً جامعياً قامت به حول القرية واقتрحت أن تقوم "زوخروت" بإحياء خربة اللوز من خلال جولة على أسلوب "زوخروت". هذا الكتيب يجيء بملخص هذا البحث الذي قامت به إيلانه قنسمان، وكذلك المقابلة التي أجرتها مع غازي اللوزي قبل حوالي سنة، لاجيء من الجيل الثاني للكتيبة. أما المقابلة الثانية التي استندت عليها إيلانه في بحثها فلم يشملها هذا الكتيب ولكن يمكن الاطلاع عليها على "موقع فلسطين في الذاكرة".

الأمر المثير الذي يوفره الكتيب هو مقابلة مع والديّ غازي اللوزي الساكنين في مخيم قلندية أجراها طاقم "زوخروت" قبل ثلاثة أشهر بمساعدة الزميل وجيه عطا الله ابن المخيم وأمين سر لاتحاد مراكز شبيبة المخيمات في الضفة المحتلة.

لم يكن بالإمكان تجهيز هذا الكتيب أو التحضير لزيارة القرية دون الاستعانة بـ"دان جولان" المهتم بتاريخ المنطقة على مرّ العصور والذي لم يستطع القفز عن حياة الفلسطينيين في هذا المكان كما فعلت "كيرن كييمت" والمؤسسات الصهيونية الأخرى. بفضله عملياً، تتوفر صور ووثائق ومعلومات غير قليلة عن القرية جمعها من مصادر مختلفة مثل الأرشيف الصهيوني والمحكمة الشرعية في القدس المحتلة ويمكن رؤيتها على موقعه الإلكتروني.

"زوخروت - ذاكرات"

حزيران ٢٠٠٨

٦٠ للكتيبة

Khirbat el-Lawz 1950 right side (edited from ZA-PHG-1012569). By Dan Golan
خربة اللوز عام 1950، من الأرشيف الصهيوني بواسطة دان جولان
خربة اللوز 1950. מהארכיון הציוני באמצעות דן גולן

ח'רבת אללוז

כפר פלסטיני נטוש מאז ה- 13 ביולי 1948. הכפר ממוקם כ- 15 קילומטר מערבית לירושלים וכחמשה קילומטר מהכפר הפלסטיני עין כארם. הכפרים הסמוכים אליו היו: אלקסטל, אלשיח' סלאמה, סטאף, סובא, עקור, אלג'ורה אלנ'ג'ה ודיר עמר. כולם חדלו להתקיים ככפרים פלסטינים מאז גירוש תושביהם ב-1948 והריסת רוב בתיהם. כך היה גורלו של ח'רבת אללוז, שנבנה על מורד אחד ההרים הגבוהים של הרי ירושלים, שפסגתו מתרוממת לגובה של 788 מטר מעל פני הים. [בעברית הר איתן].

עד 1948 היו לתושבי הכפר כ-4500 דונם אדמה. אורח החיים אם כן, היה חקלאי מסורתי, אופייני לאזור - מרבית התושבים עסקו בחקלאות, גידלו בעיקר ענבים, שקדים, משמשים וגידולי שדה כמו חיטה ושומשום. למעטים מבני הכפר היה מרעה והם עסקו גם בגידול משק חי, צאן וכד'. הקרבה לירושלים האיצה את הפיתוח החקלאי של היישוב החקלאי בשל העובדה שהעיר נזקקה לאספקה חקלאית שוטפת.

על פי מספר עדויות ומסמכים של האו"ם, בשנת 1948 התגוררו בכפר כ- 520 תושבים. בתי התושבים היו מרוחקים מעט זה מזה (כפי שניתן גם לראות היום מהשרידים) וסביב לכל בית היה בוסתן קטן וסביבו גדר אבנים.

ביולי 1948, מיד לאחר כיבוש הכפר סובא הסמוך (לאחר כמה ימים של קרבות על הכפר במסגרת "מבצע דני" שהתנהל על ידי חטיבת הראל בתאריכים 19 - 9 ליולי 1948), עזבו תושבי ח'רבת אללוז את הכפר כאיש אחד מתוך פחד ממתקפה ישראלית על כפרם. הם לקחו עימם את כל מה שיכלו לשאת ואת בהמות המשא הספורות שהיו בכפר. בימים הראשונים נשארו בכפרים הסמוכים

ועל הגבעות המשקיפות על הכפר. הם ניסו לחזור לכפרם אך הכוחות הישראליים שהיו במקום מנעו מהם לשוב ואף ציוו עליהם להתרחק מהאזור ולצאת מחוץ לשטח "שבשליטת ישראל". כך המשיכו הפליטים הטריים בנדודים, לכיוון הערים בית לחם ויריחו, ורובם אף המשיכו מאוחר יותר לירדן.

העדות המוקדמת ביותר על הכפר ח'רבת אללוז הינה משנת 1668, במסמך שנשתמר בארכיון בית הדין השרעי בירושלים. בארכיון תיק המתאר רצח של מוכס טורקי על ידי שניים מתושבי הכפר ואת משפטם. בשנים מאוחרות יותר, מופיע שם הכפר במפקדים של האוכלוסייה שנעשו על ידי המנהל העות'מאני ואחר כך על ידי המנהל הבריטי. הכפר מופיע גם במפות מהתקופה העות'מאנית (החל משלהי המאה ה-19). למרות שידוע שהיה קיים כמקום ישוב גם מאות שנים קודם לכן, לא נמצאו לכך עדויות במפות קדומות יותר. הכפר ח'רבת אללוז הוא אחד מכפרי שבט בני חסן שבניו חיו בתשעה כפרים שונים בהרי ירושלים המערביים ושהתיישבו באזור במאה ה-12 לספירה. [ראו הסבר נפרד בהמשך]

מקורות:

- האנציקלופדיה הפלסטינית, דמשק, 1984
- <http://www.palestineremembered.com>
- <http://har-eitan.blogspot.com>

Khirbat el-Lawz 1950 right side (edited from ZA-PHG-1012569). By Dan Golan
 خربة اللوز عام 1950، من الأرشيف الصهيوني بواسطة دان جولان
 ח'רבת אללוז בשנת 1950. מהארכיון הציוני באמצעות דן גולן

خربة اللوز

قرية فلسطينية مهجرة منذ ١٣ تموز ١٩٤٨ ، تبعد ١٥ كيلو متراً عن مدينة القدس من جهة الغرب وه كلم عن قرية عين كارم. كان مدخلها الرئيسي من طريق القدس - يافا وتربطها طرق فرعية بالقرى المجاورة: القسطل والشيخ سلامة وسطاف وصوبا وعقور والجورة والولجة ودير عمرو. نشأت خربة اللوز فوق السفح الجنوبي لأحد جبال القدس الذي ترتفع قمته ٧٨٨ م عن سطح البحر، وتشرف على وادي الصرار الذي يجري في أراضيها ويفصل بينها وبين جبل طيسيم من الغرب.

تبلغ مساحة أراضي القرية نحو ٤٥٠٠ دونم كانت مستثمرة بزراعة العنب والزيتون واللوز بالإضافة إلى الخضروات والحبوب.

كان عدد سكان خربة اللوز عام ١٩٤٨ نحو ٥٢٠ نسمة. ويعود معظم سكان القرية بأصولهم إلى قبيلة بني حسن.

في يوليو - تموز ١٩٤٨ وكجزء من عملية داني الاحتلالية الإسرائيلية أوكل إلى لواء "هرتل" مهمة احتلال بعض القرى الواقعة حول الطريق إلى القدس والتي لم يحتلها الجيش الإسرائيلي بعد. حاولت قرية صوبا القريبة مقاومة الهجوم الإسرائيلي إلا أنها سقطت بأيدي القوات الصهيونية يوم ١٣ تموز. فنزح سكان خربة اللوز وبعض القرى المجاورة في اليوم ذاته خوفاً من هجوم عسكري إسرائيلي . حاول أهالي القرية العودة إليها إلا أن القوات الصهيونية منعتهم وأجبرتهم - كما أجبرت لاجئي المنطقة كلها - على الرحيل بعيداً. مكث قسم منهم لمدة عدة أسابيع على التلال المجاورة والمشرفة على قريتهم حتى أمرتهم قوة هرتل "بالخروج من المنطقة الواقعة ضمن السيطرة الإسرائيلية".

أقدم وثيقة تتعلق بقرية خربة اللوز وجدت في أرشيف المحكمة الشرعية في القدس وتعود لعام ١٦٦٨م. تتعلق الوثيقة بحالة قتل جابي ضرائب عثماني على أيدي اثنين من سكان خربة اللوز ومحاكمتهما. في فترات متأخرة يظهر اسم القرية في التعداد السكاني الذي أجرته الدولة العثمانية وبعد ذلك طبعاً في المستندات التابعة لفترة الاحتلال البريطاني.

المصادر:

- الموسوعة الفلسطينية، دمشق، ١٩٨٤
- <http://www.palestineremembered.com>
- <http://har-eitan.blogspot.com>

אל קיומו של הכפר ח'רבת אללוז (חורבת השקד / השקדיות - בעברית) נחשפתי במסגרת עבודת תרגום שעשיתי עבור דן גולן, אשר עוסק מזה מספר שנים במחקר בלתי פורמאלי על הכפר כחלק ממחקר רחב יותר על הר איתן שבתחומו נמצא הכפר. עסקתי בתרגום ראיון עם אחד מהפליטים שעזבו את הכפר ב - '1948. הראיון הארוך, מכיל בעיקר תיאור מפורט של החיים וההווה בכפר, ככל שהתקדמתי בעבודה על הראיון, הרגשתי שאני מכירה ומתקרבת לתושבי הכפר בשל התיאורים המדוקדקים והמפורטים של חייהם. בראיון מתוארים חייהם של התושבים בכפר עד שנת 1948 בדיוק מעורר השתאות - שמות האנשים בכפר, שמות המשפחות, כמה עסקו, ממה התפרנסו, מה עשו בשעות הפנאי, מה היה אופי היחסים ביניהם, חיי הדת והפולחן, התרבות והמסורות הייחודיות להם ועוד. אחר כך גם ביקרתי במקום מספר פעמים וראיתי כמו עיני חלק מהדברים שתוארו בראיון, ראיתי את הבתים, את הרחוב המרכזי בכפר וכד'. למרות שמרבית הבתים נהרסו בראשית שנות החמישים, ניתן עדין לראות היום שרידים של חלק מהבתים, בארות ושבילים. כיום המקום הוא חלק משמורת הר איתן ורבים מטיילים באזור, שמשופע במסלולי הליכה, מסלולי אופניים ואטרקציות תיירותיות. לא רבים מהמטיילים מבחינים בשרידי הבתים של הכפר. הרגשתי שנקשרתי לכפר המסויים באמצעות העובדה ששרידי הבתים, ערימות האבנים שכמותן ניתן למצוא במקומות רבים ברחבי הארץ, קיבלו פתאום פנים ושמות והתעוררו לחיים. רציתי להמשיך ולעסוק באופן כלשהוא בכפר ובאנשי ח'רבת אללוז. מכאן באה המוטיבציה לערוך מחקר אקדמאי אודות ח'רבת אללוז במסגרת לימודי באוניברסיטה.

אנשים המטיילים היום בהר איתן לא יכולים לשער לעצמם את החיים שהתקיימו במקום הזה לצד כפרים רבים נוספים שהיו קיימים באזור כמשך מאות שנים עד לפני שישים שנה. לכן במידה מסויימת, המחקר הזה נועד גם כדי להשמיע את קולם ולספר את סיפורם של אנשי ח'רבת אללוז, שכמו סיפורם של רבים אחרים, אינו נשמע. הרעיון המקורי היה להשתמש בראיון הארוך והמפורט

"פליטי הזכרון"

זכרון הנכבה בקרב פליטי ח'רבת אללוז

אילנה קצבמן -

מתוך עבודה סמינריונית שהגישה

במסגרת לימודיה האקדמיים

באוניברסיטת תל-אביב

שעסקתי בתרגומו ובעיבודו, המכיל זכרונות ממקור ראשון של פליט מח'רבת אללוז, דור ראשון לנכבה. נוסף לראיון זה, קיוויתי לראיין אנשים נוספים, ולו אדם אחד מכל דור (ראשון, שני, שלישי). בשל קשיים וחסמים, אוכלוסיית המחקר אשר עליה התבססתי הצטמצמה בסופו של דבר לשני דורות. ראיון אחד כאמור, עם אדם מהדור הראשון וראיון נוסף שערכתי עם צאצא דור שני לנכבה.

התחלתי לחפש אחר מועמדים מתאימים, שייאותו לשתף פעולה עם המחקר ואשר במשפחתם שלושה דורות שמירת הנגישות אליהם מאפשרת לראיין אותם. נקודת הפתיחה היתה קשה מראש שכן רבים מהפליטים ומצאצאיהם מתגוררים בירדן ומעטים מהם בישראל או ברשות הפלסטינית.

את הראיון הראשון קיימתי עם אדם בשם ע'אזי שכלה, צאצא ליוצאי ח'רבת אללוז, המתגורר בישראל. לאחר ראיון זה, קיוויתי לראיין את הדור הראשון והשלישי באותה המשפחה אך נתקלתי כאמור בקשיים. חשתי שדווקא החשיפה והנגיעה המשותפת בתכנים הקשים של העבר המשפחתי הכואב עוררה חשדנות וחשש מהמשך הקשר. היבט נוסף בקושי היה הקושי האובייקטיבי להגיע למרואיינים בשל העובדה שהם מתגוררים ברשות הפלסטינית וחלקם מנועי כניסה לישראל. ניסיתי בדרכים שונות לתאם מפגשים (במחסומים או במקומות שהגישה אליהם מותרת עבור שני הצדדים) אך לאחר מספר נסיונות שלא צלחו והן בשל תחושה שהרגשתי של חשש וחוסר אמון, נאלצתי להשלים עם הפער בין מה שרציתי לעשות לבין הקשיים הרגשיים והפרקטיים כאחד.

לבסוף השתמשתי בראיון אחד, ארוך ומפורט, עם אדם בשם עארף אסמאעיל, פליט פלסטיני המתגורר בירדן. הראיון נעשה ביוזמת האתר www.palestineremembered.com העוסק בתיעוד ושימור איפורמצייה אודות היישובים הפלסטינים עד 1948. מהראיונות עלו מספר נושאים בולטים אשר שבו וחזרו בדברי המרואיינים. הנושאים נוגעים לנכבה, לזכרון הנכבה ולחיי החברה הפלסטינית שלפני הנכבה.

1. שייכות

הנושא הראשון הבולט הוא נושא השייכות. הדבר בולט בעיקר בכל הנוגע לבן הדור השני, ע'אזי - אשר מציג את עצמו בשם "ע'אזי אללוזי", כלומר, במוצאו מח'רבת אללוז. השם "לוזי" אופייני לבני וצאצאי הכפר, אשר נמצאים ברובם בירדן. בירדן חיים מספר אנשים, צאצאים לבני הכפר אשר נושאים את השם "לוזי" למרות שהם עצמם נולדו בירדן ומעולם לא היו בכפר, לאות ביטוי השייכות והקשר שלהם למקום. עד לנכבה, לא השתמשו בני הכפר בשם זה, אלא נקראו רק על פי שיוכם לחמולה מסוימת. אחרי 48, כסממן שיוך, החלו לעשות את השימוש בשם "לוזי". כחלק מתופעה זו, גם ע'אזי, אשר מתגורר כיום בישראל (נשוי לתושבת ישראל) מציג את עצמו בשם זה.

ביטוי נוסף לנושא השייכות ניתן למצוא בכך פעמים רבות במהלך הראיון, נוקט ע'אזי בלשון גוף ראשון רבים: "כשעזבנו"..... "אצלנו".... הדבר בולט עד כדי כך שבשלב מסויים בראיון הוא מציין כי הוא למעשה עדין לא נולד ב - 1948 וכל עניין הנכבה והסיפורים הוא

היסטוריה עבורו. עם זאת, פעמים רבות במהלך הסיפורים שהוא מתאר במהלך הראיון הוא מספר זאת כאילו הוא עצמו נכח

נושא השייכות עולה גם בראיון עם עארף אסמאעיל אשר השייכות שלו למקום אולי ברורה יותר על רקע העובדה שהוא נולד וחי בכפר עד שנות נעוריו. למרות זאת הוא מציין כי למרות הקושי לעזוב את הבית ואת הכפר, הם הסתגלו מהר לחייהם החדשים בירדן וכי הוא ובניו חשים בטוב שם.. "יש לנו את התכונה הזאת של ההתאקלמות.. לפלסטינים.. מסתגלים לכל מקום שחיים בו..". את נושא השייכות הספציפית שלו לכפר הוא מזכיר כאשר הוא מספר שבעמאן, עיר מגוריו, נעשה ניסיון להקים ארגון או אגודה של צאצאי ח'רבת אללוז. הוא ממשיך ומפרט על מסגרת שייכות שהם רוצים ליצור אשר במסגרתה תשלם כל משפחה סכום קבוע על בסיס חודשי שישמש לשכירות עבור מקום מפגש. הוא מדגיש שאומנם התוכנית עדיין לא רקמה עור וגידים אך הרצון קיים, והם שואפים להקים מרכז שבו יוכלו להיפגש פליטי וצאצאי הכפר.

ניתן אולי לייחס את תחושת השייכות החזקה (למקום שאיננו קיים) בצורך האנושי לקבוצת השתייכות, בעיקר בקרב אנשים שחוו טראומת הגירה או פליטות. גם עארף וגם ע'אזי חשים עצמם כפליטים. האחד חווה את חווית העקירה, ההגירה, הנדודים והפליטות על בשרו והשני נולד הישר לחוויה של פליטות כשנולד בזמן שמשפחתו התגוררה עדיין במחנה פליטים בו בילה את שנות ילדותו ונעוריו.

2. הנרטיב הפלסטיני וזכות השיבה

ניכר כי עולה צורך לתת ביטוי קולקטיבי בדבריהם לתחושות המשותפות לכל הפליטים. מעבר לתחושה האישית שלהם, ישנה התייחסות לסוגיית הפליטים באופן כללי, להסדר עתידי, זכות השיבה ולקרקעות.

בהתייחסו להחלטה 194 של עצרת האו"ם² אומר עארף אסמאעיל: "שמענו על החלטות רבות של האו"ם. הכול שקרים, לא עשו כלום מכל ההחלטות. וגם היהודים לא השיבו דבר. עד היום מחליטים כל מיני החלטות ולא

"נמחו עקבותינו

שרידי מגורינו נסחפו בורם

וכל שנותר נמחק כליל

ציוני הדרך עד אחד

אינם מעוררים דבר

אינם מסמלים דבר

אינם מורים על שום דבר".

טאהא מחמד עלי.

"ענבר". 1983.

"ולמרות הכול -

הענין שלו אבוד.

מצבו נואש.

וזכויותיו הן גרגר מלח

שנפל באוקינוס."

טאהא מחמד עלי.

"עבד אלהאדי נלחם

במעצמה הגדולה". 1973.

עושים דבר.... אם יתירו לי לחזור, אחזור..” הוא אומנם דבק בזכות השיבה אך קשה לומר שהוא חש אופטימי בנוגע למימושה.

מדבריו של ע'אזי, בן הדור השני, עולה לעומת זאת מעט אופטימיות כשהוא מתאר כיצד לאורך חייו העביר אליו סבו את התקווה שבעתיד יוכלו לשוב לאדמותיהם בכפר: “סבא שלי לא הרשה לאבי לבנות בית. הוא אמר שביום מן הימים נחזור לכפר שלנו.... חשוב לי שהילדים ידעו שיש להם אדמות. יש לנו הרבה אדמות שם אבל איננו יכולים לעשות איתן דבר. אולי מתישהו הם יוכלו לחזור לשם, אולי יישמו את זכות השיבה, אולי יתנו פיצויים”....

הנרטיב הפלסטיני כפי שעולה מדבריהם של המרואיינים בנוגע ל - 1948 והן בנוגע ליחסים עם היהודים לפני הנכבה, הוא נרטיב שונה. עארף אסמאעיל מציין מספר פעמים את “היהודים” כגורם שלילי. במקום מסויים הוא מציין כי “היהודים תפסו את הכפר והרסו אותו לגמרי.. באו היהודים ואנחנו ברחנו..” ובמקום אחר “...אחרי הטבח בדיר יאסין ואחרי מה שקרה בצוכא ובסטאף (כפרים סמוכים), אנשים פחדו אז הם התחילו לעזוב... חמקנו לפני שהגיעו היהודים..” ובמקום אחר: “פחדנו מאוד מהטבח שקרה בדיר יאסין אבל לא קרה לנו דבר דומה, היהודים חיכו..”. בסוף הראיון אומר עארף אסמאעיל כי לעולם לא יחזור לכפרו כל עוד היהודים שולטים באזור “כשתסתיים תקופה האויבים, אחזור”. גם בהתייחס לתקופה שלפני הנכבה, היחסים שהוא מתאר עם היהודים הם קרירים. לדבריו, לפעמים כשהיו נתקלים בקבוצות מטיילים יהודים באזור, היו סוקלים אותם באבנים. הוא אינו מנסה לייפות את פני הדברים ולצבוע את תיאור היחסים עם היהודים כחיוביים באיזשהו שלב. לא לפני הנכבה, לא במהלכה ולא לאחריה. מה גם שהוא מכריז על סירוב מוחלט לחזור לכפר כל עוד נמצאים שם האויבים היהודים.

בתיאורים של ע'אזי את מה שארע ב - 1948 ניכרת נימה מפוייסת יותר בנוגע ליהודים, הוא מתאר באופן מאוד לאקוני את מה שקרה: “בשנת 48, עם הקמתה של מדינת ישראל, באו אנשים שהקימו את המדינה על האדמות של הפלסטינים. הם גירשו את הפלסטינים, ובאו אנשים מחוץ לארץ והקימו את המדינה שלהם בפלסטין”. לאחר שנשאל באופן ספציפי לגבי מה שהוא יודע על מה שקרה בכפר, הוא מתייחס לכך שתושבי הכפר ברחו לאחר ששמעו על הטבח בדיר יאסין. גם לאחר שנשאל שנית, לא תיאר תקיפות של יהודים ולא התייחס ללחימה שהתרחשה בכפר עצמו. בהתייחס ליחסים עם היהודים עד 48 הוא מתאר חיים שלווים: “הם חיו חיים טובים עם יהודים סביבם.. היו להם חברים יהודים שעבדו איתם... הם היו סוחרים אחד עם השני.. החיים היו רגילים בכל מה שנוגע ליחסים עם היהודים, חיו בשלום”. את הפער בתיאור הנרטיב ובתיאור היחסים עם היהודים ניתן לייחס אולי לעובדת היותו דור שני, שעושה מעט אידיאליזציה לחיים שלפני 48, באופן כזה שאף מעצים את המשבר של 48. הסבר נוסף יכול להיות העובדה הפשוטה שהוא מתגורר כיום בישראל, ואינו חש בנוח להתבטא באופן שלילי כלפי היהודים באופן כללי כל שכן, בפני מראינת יהודיה.

3. המשפחה כסוכן זכרון

בחברה הפלסטינית מהווה המשפחה סוכן חשוב לסוציאליזציה שנעשית לזכרון הנכבה. באופן כללי ובהיבט רחב יותר ניתן לומר שמשפחה ככלל מהווה סוכן סוציאליזציה משמעותי ובעל השפעה לעיצוב תודעה וזכרון אנושיים. אך נראה כי הדבר חזק אף יותר במקרה זה. בהיעדר מוסדות חברתיים ותרבותיים מאורגנים אשר תיעדו את ההיסטוריה הפלסטינית, מהווה המשפחה גורם בלעדי כמעט בתחום זה. את ההיסטוריה המועברת בעל פה, הסיפורים המסופרים במסגרת המשפחתית והתפקיד אותו הם ממלאים ניתן אולי גם לשייך כמאפיין כללי של חברות מיעוטים אתניים השואפים לבסס לבנות ולגבש את הזהות הקולקטיבית שלהם. בהקשר זה, מטרת הסיפורים המועברים בעל פה, המשפחה או בקהילה המצומצמת, היא ליצור זהות משותפת, קבוצת שייכות אשר גם הדור שנולד לאחר הנכבה, ירגיש חלק ממנה. העובדה שהחברה הפלסטינית חוותה משבר וקהילות רבות התפרקו מעוררת צורך בקרב האינדיבידואלים, בני וצאצאי אותה קבוצת שייכות ליצור המשכיות ולטפח את תחושת השייכות גם בקרב הדורות הבאים.

נושא מיסוד ההיסטוריה שבעל פה עלה לאחרונה לשיח הציבורי הפלסטיני באמצעות ארגונים ומוסדות שונים אשר עוסקים בנסיונות להעלות על הכתב את הסיפורים והזכרונות אשר לאורך השנים סופרו בעל פה. היעדר מסמכים רשמיים ומאזן הכוחות של הפלסטינים (בישראל ובכלל) החל לעלות על הפרק. דוגמא לכך ניתן למצוא בסדרת חיבורים תחת הכותרת "סדרת ההיסטוריה שבעל פה" ("סלסלת אל תאריח' אל שפוי - במקור)³ שיצאו לאור לדוגמא, על ידי מרכז "אלשמל" ברמאללה. המטרה בפרסומים אלה היא להעלות על הכתב סיפורים, ראיונות ועדויות ממקורות שונים על מנת לתעד את ההיסטוריה החברתית והתרבותית של הפלסטינים בתפוצות.

בשני הראיונות הנוכחיים מסופרים סיפורים רבים העוסקים בחיים בכפר, באירועים היסטוריים הנוגעים לכפר, בזמן הנכבה ולפניה. עארף אסמאעיל מספר סיפורים ששמע כילד אודות אירועים שקרו עוד בטרם נולד. הוא מספר

"אנחנו לא בנינו

בשעת הפרדה.

שכן

זמן לא היה לנו

ולא דמעות

ובכלל, לא היתה פרידה."

טאהא מחמד עלי. "לא היה

ולא נברא". 1988.

על המרד הערבי הגדול של 1936, ומפרט אודות סיפורי גבורה ששמע על דמויות מהכפר שנטלו חלק במרד. הוא מציין בפירוש כי בכפר נהגו לדבר ולספר גם לילדים על הדמויות הבולטות שהשתתפו במרד.

גם ע'אזי מציין בפירוש כי גם עבורו, חשוב לספר את הסיפורים ששמע הוא כילד, גם לילדיו (בני הדור השלישי). "(הילדים) יודעים, הם יודעים את הדברים האלה, הם שומעים סיפורים, קוראים ספרים. הם שומעים סיפורים מסבא וסבתא שלהם, כן". הוא עצמו מכיר מספר סיפורים סביב אירועי 48, כמו סיפור שיתוף הפעולה של כפרים פלסטינים עם היהודים שהוא מתאר וסיפור אודות האדם שניסה לחזור אל הכפר לאחר העזיבה.

במסגרת הסיפורים, כחלק מההעברה שבעל פה, ניתן אולי להגדיר כתת סוגה את הסיפורים ההירואיים שהזכירו המרואיינים. שניהם מזכירים דמות בולטת, ג'אבר חסן אבו טביח', בן הכפר שנחשב למנהיג לוחמים מהאזור, אודותיו סופרו סיפורי גבורה. אותו ג'אבר נלחם לצד עבד אלקאדר אלחסיני⁴ שנחשב למפקד ולוחם בולט ונהרג בקרב שנערך באזור זה, בכפר קסטל. ע'אזי ועארף אסמאעיל מציגים את פעולות התקיפה שהיה מבצע אותו ג'אבר אבו טביח' כנגד שיירות בריטיות ויהודיות כמקור גאווה. עארף אסאעיל מתאר את אבו טביח' כ"לוחם מהולל...דיברו עליו, סיפרו.... הוא היה מפקד, מבני הכפר הלוחמים.... גם ב - 1936 וגם ב - 1948, וביניהם, הוא עשה עבודה טובה...". הוא מספר כי גם לפני הנכבה, נהגו אנשי האזור להילחם ביהודים, ומספר סיפור על פיו לפני הנכבה ביצעו לוחמים מהאזור בהנהגת אבו טביח' תקיפה של טנק יהודי (הכוונה ככל הנראה למשורייץ).

גם ע'אזי מספר סיפורים ששמע מאביו אודות תקיפות שהיה מנהיג אבו טביח' כנגד שיירות בריטיות שהיו עולות בדרך לירושלים והיו מותקפות כדי לקחת את האספקה שעליהן. הוא מתייחס באופן פחות הירואי להתקפות אלה ומציין כי ההתקפות בוצעו בלית ברירה, מכיוון שתושבי הכפר היו עניים מאוד ולא היה להם כלום. הוא אינו מציין כי מדובר בהתקפה הירואית. בניגוד לעארף אסמאעיל, הוא אינו מציין כלל סיפורי לחימה כנגד יהודים, אלא רק כנגד הבריטים (אולי שוב, מתוך חשש ו/או תחושת חוסר נוחות מול מראינת יהודייה).

4. מוטיבים תרבותיים - חברתיים - עממיים

מעניין לציין כי ע'אזי, בן הדור השני, שמעולם לא חי כאמור בכפר, ידע לספר על החיים בכפר לפרטי פרטים. הוא תאר את אורח החיים הפשוט כאילו ממקור ראשון, למרות שהוא עצמו גדל בסביבה שונה לגמרי, במחנה פליטים ובחברה שלא היה כבר חיים חקלאיים מסורתיים. "כל בני משפחתי היו חקלאים... היו להם בעיקר ענבים, גפנים... אנשי הכפר נהגו לעבוד בכל יום משעות הבוקר ועד אחר הצהריים. בלילה נהגו להתאסף כל הזקנים והמבוגרים ולספר סיפורים.. היה גם משורר שנהג לבוא ולספר סיפורים מהמסורת, מהמורשת. למחרת בבוקר קמו ושוב יצאו לעבודה וחוזר חלילה.... החיים שלהם היו קשים מאוד. לא היו להם שום אמצעי תחבורה, וכל העבודה נעשתה באופן ידני. בקושי היו להם חמורים שנעזרו בהם להעברת סחורות. החיים היו באמת מאוד קשים אבל הם היו מרוצים

בחלקם כיוון שעברו את האדמה שלהם... הם חיו חיים טובים... ההורים סיפרו לי על כל מיני עניינים שהיו להם, סיפרו איך היו מבשלים, איך היו מקבלים פני אורחים.... בפרטים שמתאר עארף אסמאעיל על חיי היום יום בכפר, ניכרת בעיני, פחות אידיאליזציה ביחס לסיפורים שמתאר ע'אזי. כחלק מההתמודדות עם הזכרונות של הוריו (ואולי כחלק מהקושי להתמודד עם הזכרונות הקשים), הוא מתאר את התקופה שלפני הנכבה כטובה. למרות שהחיים היו מאוד קשים והתושבים חיו בעוני, הוא מציין שהיו להם חיים טובים (כיוון שהיו עצמאים ועברו את אדמתם).

מלבד התיאור הנ"ל של חיי השיגרה ומפגשי הערב החברתיים השגרתיים, ישנם מספר מוטיבים משותפים העולים בסיפורים של שני המרואיינים. הראשון הוא עץ החרוב, אשר נקרא בפי אנשי הכפר "ח'רובת אלקוט" (עץ החרוב למאכל - מילולית) או "שג'רת אלקוט" (העץ הנותן מזון / פרנסה - מילולית). העץ שימש כנקודת ציון מרכזית ונקודת מפגש. נהוג היה לבוא אליו כדי להיפגש, להתפלל, להמתין למי שהיה חוזר מירושלים. כפי שמציין עארף אסמאעיל: "אם היית אומר למישהו מח'רבת אללוז "עץ החרוב", ידעו מה מדובר". ע'אזי, שמעולם לא גדל בכפר, ידע גם הוא לספר כי בערבים נהגו כולם להתאסף תחת עץ החרוב. הוא מציין כי סיפרו לו שגם באירועים מיוחדים כמו נישואין או לידה, היו מתאספים כולם לשבת תחת עץ החרוב.

מאפיין חברתי נוסף שמוזכר על ידי השניים הוא המנהג לעלות לקברי שיח'ים שהיו בקרבת הכפר. שניהם מספרים כי נהוג היה לעלות לקבר השיח' אחמד בח'תיארי, במרחק של כשני ק"מ מהכפר למטרות שונות, ביניהן: תפילות, טקסים דתיים, שבועות, בריתות ונדריים. עארף אסמאעיל מספר כי המקום היה חושב מאוד בעיני תושבי הכפר (למרות שהיו מספר קברים נוספים באזור, קבר השיח' אחמד היה בעל החשיבות הגבוהה ביותר). הוא מתאר בפירוט מה נהוג היה לעשות כשהיו מגיעים אל הקבר, את הטקסים, התפילות. ע'אזי אף מציין כי הוריו סיפרו לו על מיקרה שבו בא אדם להישבע בקבר השיח' אך נשבע שבועת שקר והתעוור בו ברגע.

"אני מוכן... לא, מוטב היה,
ואני אומר זאת מכל הלב -
הלואי שבאותו יום הייתי
בולע חבל
ארוך יותר מן החבל של
סבחה
אלו רק
נשארנו בכפר!"
טאהא מחמד עלי. "החבל
של סבחה". 1988.

באופן טבעי, עארף אסמאעיל מציין פרטים נוספים הנוגעים להיבטים חברתיים, כמו האופן שבו היו חוגגים חגים ואירועים מיוחדים, באופן שהיה אופייני לחברה הפלסטינית הכפרית. אך המוטיבים המסויימים האופייניים לח'רבת אללוז, כמו ההתקבצויות סביב עץ החרוב וקבר השיח' אחמד, מוכרים היטב גם לע'אזי, בן הדור השני.

5. העתיד

שני המרואיינים מביעים פחד ורתיעה מן העתיד הצפוי לעם הפלסטיני ומן הגורל שהם חשים שנגזר עליו. עארף אסמאעיל מציין כי גם אם יתירו לו לחזור בעתיד אל הכפר ולממש את זכות השיבה שלו, הוא לא יחזור כל עוד היהודים נמצאים שם. "אני לא חוזר אליהם. צמאי דם. הם אויבים. היהודים אכזרים.... ומפרי אמון.... הכפר הרוס כולו, לא נשאר דבר פרט לעצי השקד והזיתים, כל הבתים נהרסו לגמרי...." בדבריו הוא מביע רתיעה מפני החזרה לכפר, לא רק מתוך החשש מהיהודים ששולטים כיום באזור אלא גם בשל העובדה הפשוטה שהכפר הרוס, כל הבתים הרוסים (וקשה יהיה לשקם את ההריסות).

ע'אזי מביע גם הוא חשש מן העתיד אך אינו מתיחס באופן ספציפי לחזרה לכפר אלא לגורל העם הפלסטיני ככלל. ".... מה יהיה גורלנו בעתיד? מה יקרה? מה יהיה עם החיים שלנו כאן בעתיד? האם נצטרך לחוות את אותו הדבר? האם נישאר כאן? האם נעזוב?.... אני מרגיש שהעתיד לא ברור גם בגלל מה שקרה כבר בעבר." ע'אזי מביע באופן ישיר את הפחד מהעתיד בהיבט של נכבה נוספת - האם מה שקרה יחזור על עצמו. הוא חש שהעתיד אינו בטוח בשל העובדה שעמו כבר חווה טראומה אחת בעבר, ומי יכול להבטיח שלא יחווה טראומה נוספת בעתיד.

"כי עוד לא קרה שנפרדתי

מדבר

מדברי העולם הזה

ולא אבדתי אותו אחר כך

לעולם ועד,

גם לא הושטתי לאיש

יד לשלום."

טאהא מחמד עלי. "הבו".

1984.

1. <http://www.palestineremembered.com/Jerusalem/al-Lawz,-Khirbat/Story1860.html>
2. החלטה שהתקבלה ב 11.12.48 באו"ם סביב נושאים שונים הנוגעים לארץ ישראל. עיקר פרסומה בא לה בזכות סעיף מספר 11 בהחלטה העוסק בבעיית הפליטים הפלסטינים אשר נוצרה במלחמה (שטרם הסתיימה במועד קבלת ההחלטה). הסעיף עוסק בזכות הפליטים שיבחרו לחזור לשיקום כלכלי וחברתי וכן בפיצוי הפליטים שיעדיפו שלא לחזור.
3. سلسلة التاريخ الشفوي - عبد الفتاح القلقيلي. مركز الأبحاث والشتات - الشمل. رام الله، 2002.
4. עבד אלקאדר אלחסיני (1948 - 1907) - מנהיג פלסטיני בולט בתקופת המרד הערבי הגדול בשנת 1936 ובמלחמת 1948 בה שימש כמפקד העליון של הכוחות הערביים באזור ירושלים.

19//18

Khirbat el-Lawz -Ruins of the destroyed Palestinian
village.2007. By Noga Kadman

חרבת אללוז 2007. כאן היה בית. צילמה נגה קדמן
خربة اللوز-2007 أسرار بين الأشجار. تصوير نوجه قدامن

لجوء الذاكرة

إيلانة فتسيمان - مقتطفات
من بحث جامعي أجرته بإطار
دراستها الأكاديمية في
جامعة تل - أبيب

أكتوبر ٢٠٠٧

لقد علمت لأول مرة بوجود قرية اسمها خربة اللوز من خلال مادة قمت بترجمتها من أجل دان جولان، الذي يجري بحثاً غير رسمي حول القرية منذ عدة سنوات لوجود القرية ضمن منطقة "جبل إيتان" المهتم به دان جولان كثيراً ويبحث عن كل معلومة متعلقة به. لقد قمت بترجمة مقابلة أجريت مع أحد لاجئي القرية الذين رحلوا عنه عام ١٩٤٨. شملت المقابلة الطويلة وصفاً مفصلاً لطريقة الحياة في القرية. وكلما تعمقت في المقابلة بدأت أشعر أنني أعرف وأتقرب من أهل القرية بفضل التفاصيل الدقيقة والصغيرة بشأن حياتهم. هناك وصف لحياة أهل القرية حتى عام ١٩٤٨ بدقة مذهلة: أسماء أشخاص، أسماء عائلات، أعمالهم، مصدر معيشتهم، ساعات الفراغ، العلاقات بين الناس، الدين والعبادة، التراث والتقاليد الخاصة وغير ذلك. ثم قمت بزيارة المكان عدة مرات ورأيت بنفسني قسماً من الأمور الموصوفة في المقابلة. رأيت البيوت ورأيت الطريق الرئيسي وسط القرية. رغم أن معظم البيوت هدمت في بداية سنوات الخمسين، لا زال من الممكن رؤية أطلال بعض البيوت وبعض الآبار والطرق. اليوم، يعتبر المكان جزءاً من محمية جبل "إيتان" ويؤمّ المكان زوار كثر. المكان غني بمسالك للتجول ومسارات للعجلات الهوائية وبالإنارة السياحية. لا ينتبه الكثير من السواح إلى آثار منازل القرية. شعرت أنني تعلقت بهذه القرية بالذات بسبب أكوام الحجارة - التي يوجد مثلها في أماكن كثيرة في أنحاء البلاد - إذ تجلت أمام عينيّ مع هيئة واسم وحياة. رغبت في الاستمرار والخوض بقصة خربة اللوز وأهله. من هنا نشأ عندي الدافع لإجراء بحث جامعي عن القرية ضمن دراستي الجامعية. لا يمكن للمتنزهين اليوم في "جبل إيتان" أن يتخيلوا الحياة التي كانت قائمة في هذا البلد، بالإضافة إلى قرى كثيرة كانت موجودة في هذه المنطقة، على مدى مئات السنين، وانقطعت قبل ستين عاماً. لذلك جاء البحث إلى حد ما، ليسمع صوت أهل خربة اللوز وليحكى قصتهم، مثل قصص كثيرين أمثالهم، لا تُسمع.

كانت الفكرة الرئيسية أن استعمل المقابلة الطويلة والمفصلة التي ترجمتها مع لاجيء من الجيل الأول للنكبة وأن أجري بالإضافة إليها مقابلات مع أشخاص آخرين من الجيل الثاني والثالث للنكبة. لكن بسبب صعوبات وعراقيل اختصر البحث لجيلين فقط. بالإضافة للمقابلة المذكورة مع السيد عارف اسماعيل الذي يسكن في الأردن والتي أجراها معه موقع الإنترنت " فلسطين في الذاكرة"، أجريت مقابلة مع السيد غازي شقلا، ابن لاجئين من خربة اللوز يسكن داخل إسرائيل. لم أنجح بمقابلة لاجئي القرية من الجيل الأول أو أحفادهم - الجيل الثالث- الذين يعيشون في الأردن أو في السلطة الفلسطينية. حاولت ترتيب لقاءات في أماكن يسمح الوصول إليها للطرفين وكن دائماً كانت هذه الترتيبات تفسحل. أحد الأسباب هو موضوعي ولكني شعرت أيضاً بشيء من عدم الثقة والتردد، فاكنتيت بالمقابلتين. حاولت تحليل المقابلتين لأفحص المختلف والمتشابه بين الجيل الأول والجيل الثاني من اللاجئين الفلسطينيين بما يتعلق بالمعرفة والشعور اتجاه الماضي والحاضر والمستقبل.

كان الانتماء بارزاً عند الجيل الثاني لدرجة تعريفه بنفسه باسم "غازي اللوزي" نسبة إلى قريته. هكذا يسمي اللاجئين في الأردن أيضاً انفسهم رغم أنهم ولدوا هناك ولم يروا قريتهم أبداً. قبل النكبة لم يستعمل أهل القرية هذه التسمية وإنما اسم عائلاتهم كما هو متبع في كل مكان. عند عارف اسماعيل الذي عاش في القرية كان واضحاً انتماءه وشوقه لقريته رغم أنه اعتاد على الحياة الجديدة، كما يقول. حتى يقوي انتماء لاجئي قريته ساهم في إقامة جمعية لاجئي خربة اللوز في عمان ليكون إطاراً لكل اللاجئين وأبنائهم.

بالإضافة للرغبة الفردية، ظهر من أسلوب كلامهم التحدث باسم كل اللاجئين والقلق لقضيتهم كقضية جماعية. لا يتنازلون عن حق العودة، رغم عدم التفاؤل تجاه تحقيقه، خاصة عند الجيل الأول. بينما يتحدث الجيل الثاني مع بعض الأمل حول الموضوع، موضوع العودة. عارف اسماعيل يصف اليهود دائماً كعامل سلبي بسبب ما فعلوه عام النكبة، وأنه لن يكون مستعداً للعودة إلى قريته ما دام اليهود يحكمون. "عندما ينتهي الاحتلال سأعود". أما تعابير غازي اللوزي تجاه اليهود كانت أكثر ليونة. كان كلامه عما حصل وصفيًا، ولم يتطرق كثيراً للاعتداءات اليهودية، أو المعارك التي حدثت. وبعكس عارف اسماعيل هو يصف العلاقات مع اليهود قبل النكبة بأنها كانت علاقة سلام. يمكن تفسير ذلك بعدة طرق، ولكن يجدر التنويه أن غازي يسكن داخل إسرائيل وأن من تجري المقابلة معه يهودية.

يظهر من ابناء الجيلين أن العائلة هي أهم وسيلة لحفظ الذاكرة الفلسطينية، وذلك لعدم وجود مؤسسات وأطر اجتماعية منظمة لتوثيق النكبة الفلسطينية على مدى سنين طويلة. فكل شعب مستضعف وغير مؤطر يأخذ التاريخ الشفوي مكاناً مركزياً عنده. يأخذ الفرد في هذه الحالة مسؤولية توصيل القصة والتاريخ داخل مجتمعه وداخل مجتمعه الصغير، العائلة. فنرى أن الجيل الثاني

يعرف تفاصيل الحياة التي كانت في قريته التي لم يرها كأنما عاش فيها. أما بالنسبة للمستقبل، فكلاهما يعبر عن خوف ورهبة مما ينتظر الشعب الفلسطيني. عارف اسماعيل يبدو أقل جهوزية أو أكثر يأساً بالنسبة للعودة، من جهة هو غير مستعد للعودة ما دام حكم اليهود قائماً ومن جهة أخرى يستصعب إمكانية إعادة بناء القرية التي هدمت.

Kirbat al-Lawz - Ayn al-Quff. By Dan Golan
عين القف - خربة اللوز. تصوير دان جولان
عين ألكف - حيربت ألالوز . צילום דן גולן

قبيلة بني حسن

שבט בני חסן

השבט "בני חסן" שמוזכר במקומות שונים בחוברת זו ובעיקר בעדויות הפליטים, הגיע לפלסטין ולאזור ירושלים בתחילת המאה ה-12 כחלק מצבאו של סלאח אדין אלאיובי המצביא המוסלמי שהגיע בראש צבא - שהקים מכל מחוזות המדינה המוסלמית - כדי לשחרר את פלסטין ואת ירושלים מהכיבוש הצלבני.

סלאח אדין יישב את השבטים שהגיעו במסגרת צבאו במקומות שונים בפלסטין עם דגש מיוחד על ירושלים וההרים סביבה. הוא ביקש על ידי מדיניות היישוב הזאת לשמור על ירושלים מפני פולשים. כל שבט קיבל טריטוריה מוגדרת לישיבה. השבטים קיבלו בדרך כלל אחריות על הבטחון באזור שלהם ועל הבטחת הדרכים מסביב לירושלים.

שלושה שבטים גדולים גרו בהרי ירושלים. שבט בני זייד, שבט בני מאלף ושבט בני חסן. לבני חסן היה דגל בצבע אדום. אותו צבע שייצג אותם ואת השבט אליו היו שייכים כחצי האי ערב, שבט קייס.

בני חסן עברו מחצי האי ערב לדרום ירדן ושם הצטרפו לסלאח אדין בדרכו להילחם בצלבנים בקרב חטין ליד טבריה. אותו קרב מכריע בשנת 1187 בו הביס סלאח אדין את הצבא הצלבני. אחרי הקרב הם יושבו באזור ירושלים ועם השנים הקימו כפרים רבים: אלולג'ה, בתיר, אלג'ורה, סטאף, ח'רבת אללון, שרפאת, לפתא, בית צפאפא ואלמאלחה שבו גרה משפחת דרויש שניתנה לה מנהיגות כלל בני חסן בכל האזור. עין כארם וסוכא היו תחת חסותם וניהולם של בני חסן אך אין להם קרבה משפחתית לשבט.

קדמת قبيلة بني حسن الى القدس الشريف من منطقة جنوب الأردن ضمن جيش صلاح الدين الأيوبي في حملته لتحرير القدس وفلسطين من الصليبيين. وتعود جذور بني حسن إلى قبائل قيس في منطقة الحجاز في الجزيرة العربية. شاركت القبيلة في معركة حطين الشهيرة. بعد الحرب، قام صلاح الدين باقطاع القبائل التي حاربت معه مناطق واسعة حول القدس وجبالها. ومن هذه القبائل: قبيلة بني زيد، قبيلة بني مالك وقبيلة بني حسن. كان شعار قبيلة بني حسن اللون الأحمر كونه اللون المعتمد كشعار قبائل القيسية. كانت قبيلة بني حسن تنزعم القبائل القيسية في جبال القدس مقابل تزعم بني مالك القبائل اليمينية. تعود قبيلة بني حسن بنسبها إلى السادة الحسينيين والذين انتشر بهم وادي الصرار (وادي النسور) غربي القدس الشريف. أما قرى بني حسن الثابت نسبها عبر التاريخ إلى هذه القبيلة فهي تسع قرى وهي: قرية الولجة وقرية المالحه وفيهم مشيخة بني حسن في آل درويش وقرية بتير وقرية الجورة وقرية صطاف (سطاف) وقرية خربة اللوز وقرية شرفات ولفتا وبيت صفافا. اما عين كارم وصوبا فقد اضيفتا إلى ناحية بني حسن من الناحية الإدارية فقط .

- אתם זוכרים טוב את הכפר?
- עבד אלפתאח: בוודאי, היו אנשי פלחה וחיים טוב.
- בן כמה היית כשיצאתם את הכפר?
- עבד אלפתאח: אולי בן 15, היו מבקשים ממני לשמור על הכפר, אך כאשר האיש היה הולך היינו בורחים.
- איזה איש?
- עבד אלפתאח: מישהו מבוגר מהכפר, הוא היה אחראי על השמירה, שעה אחרי שהלך ברחנו.
- למה ברחת?
- עבד אלפתאח: פחדנו, היינו קטנים. אבל אחר כך, שנה אחר כך הפסקתי לפחד. ביקשו שאשמור ושמרתי ללא פחד. אנשי הכפר שלנו ואנשי סטאף ואנשי צובא נלחמו 6-7 ימים והגנו על צובא והדפו אותם. הערבים הדפו את היהודים. אחר כך הם (היהודים) כיתרו את הכפר (צובא) ונכנסו לכפר, הלוחמים שלנו ברחו מצובא והיהודים כבשו אותו. אחד מסטאף זרק את הברץ שלו וברח. אחרי שנפל צובא נפלו הכפר שלנו וסטאף וכל האזור. ברחנו.
- אתם, מח'רבת אללוז, הלכתם להגן על צובא?
- עבד אלפתאח: מח'רבת אללוז ומסטאף לחמו בצובא. זה היה קרוב לאלקסטל. היהודים תקפו את צובא כל יום והלוחמים החזירו אותם. אלה תקפו ואלה הדפו.
- האם היהודים תקפו את ח'רבת אללוז?
- עבד אלפתאח: היה ירי לכיוון הכפר. מישהו מהכפר היה מפקד באזור. נהג לרדת אל באב אלואד כדי להילחם ולהרוג ביהודים.
- מה שמו?
- עבד אלפתאח: ג'אבר, ג'אבר אבו טפיה. היה מפקד בכל האזור עם עבד אלקאדר [אלחסיני]. זה הביא לו כדורים וסיפק לו נשק. רק שילחם. הם חסמו את כלי הרכב של היהודים וגנבו מהם את הציוד והאוכל.
- אבל הקרבות היו בצובא ולא בח'רבת אללוז, נכון?
- עבד אלפתאח: כן, בהתחלה באלקסטל, אחר כך בצובא. אחר כך האנשים ברחו מהכפר שלנו לפני שהיהודים הגיעו אליו.

ראיון

עבד אלפתאח חסן עטא
אללה (70 שנה)
ואשתו מד'ל'לה עלי עטא
אללה (65)
ילידי הכפר ח'רבת
אללוז

הראיון התקיים בביתם
הנוכחי
במחנה הפליטים קלנדיה
שבאזור רם-אללה
בחודש מרס 2008

ראיינו: נג'יה עטא אללה,
נרין ג'ריס ועמר אע'פאריה

שלנו אחרי שפוצצו אותו. נותרה פינה אחת למעלה שלא נפלה. חוץ ממנה כל הבית התמוטט. במקום שלו נפער חור באדמה, ברצפה של הבית.

- איך הצלחת לראות? היהודים פוצצו בתים ועזבו את המקום?

- עבד אלפתאח: הם באו והלכו. אנחנו גם ברחנו וחזרנו. היה פינג פונג. חוזרים בורחים. תפסו ילד מסטאף, מסכן, קשרו לו את העיניים וכפתו לו את הידיים. אחר כך נתנו לו ללכת ואיימו עליו שאם יסתכל אחורה יירו בו. שיחררו אותו, לא הרגו אותו, והלכו. אבל פעם תפסו שני ילדים, אחד מסטאף והשני מדיך עמך, היה כפר שקראו לו דיך עמך. הם הכריחו אותם לתפוס אחד את השני וריססו בכדורים את שניהם יחד. סחבו אותם וקברו אותם בסטאף. זה היה בין סטאף לצובא. כאשר ראו האנשים שכך קורה, הם ברחו מהכפרים לפני שהיהודים הגיעו. האנשים פחדו. היהודים הרגו את האנשים שתפסו.

- אתה זוכר את האוירה של הבריחה? האם שרר פחד? פניקה?

- עבד אלפתאח: כמובן. ברחנו מפחד. נשארנו בראס אבו עמאר אולי חודשיים. האם כל האנשים עזבו יחד? האם הכפר התרוקן ביום אחד?

- עבד אלפתאח: כולם יחד. כל הכפר באותו יום.

- מְדַלְלָה: משם נכנסו לכפר וחזרו, הלכו וחזרו...

- עבד אלפתאח: נכנסנו לכפר מידי פעם כדי לגנוב ענבים ותאנים, כשראו אותנו הם רדפו אחרינו ואנחנו ברחנו, כשהלכו

- שמעתם על טבח דיר יאסין?

- עבד אלפתאח: כן, היינו עדיין בכפר כשקרה הטבח בדיר יאסין. אנשי עין כארם נטשו את כפרם ואנחנו עוד היינו בכתינו. האנשים פחדו כאשר שמעו על דיר יאסין. אנשים בסביבה ברחו קודם שתקפו אותם. באנשים אחזה בהלה.

- איזה כפרים היו קרובים אליכם?

- עבד אלפתאח: הכי קרוב היה סטאף. גם צובא ואחריו אלקסטל.

- איך היו החיים בכפר לפני הנכבה?

- עבד אלפתאח: עבדנו באדמות. היו לנו קשרים עם הכפרים השכנים. נהגנו לטחון את החיטה בעין כארם. פעם אף הגעתי למטחנה בקטנה. הכפר שלנו היה ידוע בחקלאות. אני שמרתי על הכרמים, עלי הגפן. זרענו גם חיטה, שעורה, מלפפונים ופקוס.

- ולמה קראו לכפר ח'רבת אללוז?

- עבד אלפתאח: כי הוא היה מפורסם בשקדים. היו המון עצי שקד.

- מְדַלְלָה: זה היה כפר קטן, לא גדול.

- היה לכם בית.....?

- עבד אלפתאח: שניים. היו לנו שני בתים מאבן. הרסו אותם כשהיינו במנוסה. כאשר היינו ליד ראס אבו עמאר.

- אתה ראית אותם הוסיים בתים?

- עבד אלפתאח: כן. הרי אחרי שברחנו חזרנו לראות, ברחנו וחזרנו כדי לקטוף את הירקות. שמו חומר נפץ בתוך הבתים. פוצצו ששה שבעה בתים יחד. אחר כך עברו לעוד בתים. אנחנו היינו מולם על ההר.

- ואתה זוכר שמפוצצים את הבית שלכם?

- עבד אלפתאח: כן, זוכר. הגעתי לבית

כשהיהודים באו לכאן, ירדתי פה למטה ליד עין אלנאטור | שם אזור ליד מחנה הפליטים] עם עוד מישהו מהכפר שלנו. דחפתי את הרובה בין האבנים כדי להחביא אותו. היה לי רובה אנגלי. יומיים אחר כך חזרתי כדי לקחת אותו ולא מצאתי. כנראה מישהו ראה אותי מחביא את הרובה וגנב אותו.

- האם אתה זוכר את המקום המדויק של הבית שלכם בח'רבת אללוז?
- עבד אלפתאח: בסוף הכפר מצד מערב. סביב הבית היתה אדמת טרשים. כרמי הענבים היו רחוקים מהבית. הם היו ליד בית הספר ליתומים השייך לונ'קף. בית ספר משתי קומות ליד בית עֶמֶר, לימדו בו רק שנתיים שלוש ואחר כך השתלטו עליו. המורה של בית הספר התעקש להישאר בתוך בית הספר כדי לבקש מהיהודים שלא יהרסו אותו. רצה למסור אותו. "כשהיהודים הגיעו", המורה סיפר, " התחילו לצרוח ערבים, ערבים וכיתרו אותי. עשו סביבי מעגל ככה, אם היה רק אחד על גג בית הספר יכל להרוג את כולם. התחילו למחוא כפיים ולצחוק עליי. אחר כך אמרו לי לך מכאן והצביעו לכיוון הכרמים. אמרו, אם תסתכל אחורה נהרוג אותך". הם שחררו אותו והגיע אלינו בין הכרמים. משם הוא עזב אותנו.
- מה שם המורה הזה?
- עבד אלפתאח: שמו המורה עלי, הוא מחברון. היה עוד מורה קראו לו עֶמֶר אל'ח'טיב, והיה מנהל לבית הספר שמו עֶבֶד אל'ע'פאר, גם הוא מחברון.
- של איזה כפר בית הספר הזה?

אנחנו חזרנו שוב, וכך הלאה, פינג פונג. בסתר. אך כשתפסו מישהו היתה סכנה שיהרגו אותו. תפסו מישהו מסטאף, נדמה לי, מסתנן. אנשים הסתננו לאבו ע'וש כדי לשלוח ביצים ולהביא מצרכים. אחד מהם סיפר שדרך על גופה יבשה של מישהו שנהרג ואף אחד לא ידע עליו. הגופה שלו קשה כמו עצם.

- ומי נהרג מהכפר שלכם?
- עבד אלפתאח: אחד נהרג בבאב אלואד. שמו חֶמֶד אללה.
- מִדְּלָה: ומחמד אלשיח' עלי. זה לא בטוח שהיהודים הרגו אותו. מצאו אותו מת. לא ידעו מי הרג אותו.
- עבד אלפתאח: חמד אללה ירד לבאב אלואד עם הלוחמים. אמרנו לו שלא ילך. לא שמע לנו. היה לו רובה. היהודים טמנו מלכודת ללוחמים בתוך מערה. תפסו אותו. אחרי שבוע אנשים מצאו אותו מת בתוך החורשה. עקבות הכדורים על ידיו ועל עיניו. היה צבע ירוק במקומות שירו בו. אחרי שמצאו את גופתו קברו אותו שם כמו שהוא, בכגדיו.
- לפני שיבאו היהודים.....?
- עבד אלפתאח: יצאנו לשמור. פעם הייתי בשמירה עם עוד אנשים, שמענו רעש, זה היה כלב שנתקל במשהו, אנשים התחילו לצעוק היהודים באו, באו היהודים. התחלנו לירות. ירינו לשווא. אולי אלף כדורים ירינו סתם בגלל כלב שעשה רעש. לא היה אף אחד.
- אתה נשאת נשק?
- עבד אלפתאח: כן. היה לי נשק. אפילו הבאתי אותו אתי לכאן [קלנדיה],

- עבד אלפתאח: זה בית ספר ששייך לווקף, נמצא ליד דיר עֶמְר, למדו בו ילדים יתומים מכל האזור. הבניין קיים עד היום, לא הרסו אותו. שמו [הישראליים] בתוכו "משוגעים" ועל הגג יש אנטנה גבוהה. אולי לטלפון.
- האם היה עוד בית ספר לח'רבת אללוז?
- עבד אלפתאח: היה לנו בית ספר בכפר, לילדים קטנים. משותף לנו ולסטאף.
- בית ספר אחד לשני הכפרים. [היהודים] פוצצו אותו כשהיינו שם באזור עדיין.
- ואתה למדת בו?
- אני לא למדתי. אבל זוכר טוב את בית הספר וזוכר טוב את היום שפוצצו אותו.
- היה בנוי מאבן וטיט. לא היה מלט. שני חדרים אולי שלושה. למדו בו אולי 30 - 40 ילדים משני הכפרים.
- למה אתה לא למדת?
- עבד אלפתאח: הייתי צעיר מדי.
- מדללה: לא היית צעיר. היית כבר מספיק גדול. אך הוא היה עסוק בעבודה באדמה. עבד בכרמים. האנשים דאגו יותר לכרמים שלהם. הרבה ילדים כמוהו עבדו ולא למדו.
- ובנות למדו בבית הספר?
- מדללה: לא, לא. אף אחת.
- ובפלחה ובחקלאות? נשים עבדו?
- מדללה: האשה הלכה לשרות ועבדה כמו הגבר. הנשים גם מכרו ירקות ופרות. לחלק מהאנשים היה גם צאן ועזים.
- האם היו מעיינות בכפר?
- מדללה: היה מעיין רחוק מהבתים שמו עין אלקָף. מסביב לו היו כרמים. היו לנו בארות מים. כל אחד חפר לו באר ליד הבית שלו.
- עבד אלפתאח: עשינו שורת "מוחא
- עבד אלפתאח: בסטאף היה מעיין חזק ועמוק. ילדים קפצו לשחות בתוכו.
- מדללה: היום היהודים שוחים בו.
- עבד אלפתאח: היהודים עשו ממנו אתר תיירותי. פעם הלכתי לשם. ראיתי אולי מאה אנשים מטיילים.
- ואיפה השקו האנשים את הצאן שלהם?
- מדללה: הרוב ממי הבארות. חלק הגיעו למעיינות, כמו עין אלקָף.
- איזה משפחות גרו בח'רבת אללוז?
- עבד אלפתאח: היו שתי חמולות גדולות: חמולת שפלה וחמולת יחיא. בתוכן היו משפחות: הַרְוֹט, משפחת עטא אללה.....
- מְדִלְלָה: משפחת אבו טַבִּיח ומשפחת עַבְאָד.....
- עבד אלפתאח: היו שני מח'תארים בכפר, אחד לכל חמולה. היחסים בין האנשים היו טובים.
- האם היה מסגד בכפר?
- עבד אלפתאח: לא. היו חצרות שהן בית אירוח השייך לחמולה, אנשי החמולה היו מתכנסים בבית האירוח. כל משפחה הביאה בתורה לבית האירוח סוכר וקפה. עשו תור בין המשפחות. אז הסוכר הגיע בצורת תבנית, בלוק, היו הרבה תבניות סוכר תלויות על הקיר של בית האירוח. הזקנים ישבו שם. מי שהיה לו זמן ישב שם. מי שהייתה לו עבודה הלך לעבודתו. בערב האנשים התכנסו שם, שתו קפה ותה ושוחחו. בבוקר כל האנשים הלכו לעבודה. לא היו מסגדים. היו בתי אירוח.
- ומה היו המנהגים בחתונות?
- עבד אלפתאח: עשינו שורת "מוחא

בירושלים. הוא הסיע אותי ולקח אותי לח'רבת אללוז. אבל מזה ששה חודשים לא הייתי שם. אני הולך ליהודים, אומרים לי תביא אישור. לא נותנים לי לעבור. תביא הזמנה מרופא ניתן לך אישור ליום אחד. אמרתי להם אני לא צריך את היום שלכם. מה זה יום? זה רק להגיע ולחזור. אבל הלכתי בסתר. שם, אחרי שאתה נכנס אף אחד לא שואל אותך. רק כאן על "המחאסים" [המחסומים]. ברגע שנכנסת פנימה, זהו. הלכתי לכפר וטיילתי. היו יהודים שם ואנחנו היינו שם והסתובבנו באותו זמן. לא קרה כלום.

- האם אתה זוכר את הפעם הראשונה שביקרת שם?
- עבד אלפתאח: כן. בפעם הראשונה הלכתי לאיבוד מרוב עצים וחורשות. אחרי כמה זמן ביקרת בפעם הראשונה? אחרי שהיהודים כבשו כאן. אחרי עשרים שנה.
- איך מצאת את הכפר? איך הוא השתנה?
- עבד אלפתאח: עשו אותו חושות ומשחקים. ילדי היהודים באים לשם, משחקים ומבלים. פעם הייתי עם הבן שלי ורצינו לקטוף מרווה וזעתר. מישהו מה"טבע" היה שם ואסר עלינו לקטוף. תאר לך שאסור לקטוף מרווה וזעתר. מה נשאר מהכפר?
- עבד אלפתאח: אין אבן על אבן. יישרו אותו. הרסו עם דחפורים. לא בנו במקום, רק יישרו ו"סירקו" את הכרמים.
- איך הרגשת כשראית מה קרה לכפר שלך?
- עבד אלפתאח: מה אני אעשה, מה נוכל לשנות?

כפיים" ושרנו, עשינו "זפה", ליווי לחתן, כשהחתן הופיע אנשים ירו באויר. קיימנו גם תחרות קליעה, הצבנו סימן על גבעה ואנשים ירו מהרובה והתחרו ביניהם מי יפגע במטרה.

- איך האנשים הגיעו ממקום למקום, מכפר לכפר?
- עבד אלפתאח: רובם השתמשו בבהמות. כמעט ולא היו מכוניות. אולי משאית אחת או שתיים בכל הכפר. מישהו מהכפר היה לו מפעל סיד באלקסטל. הוא נסע במשאית שלו. ליד המפעל שלו שהיה באזור "אלאשארה" ליד אלקסטל היה גם מפעל למישהו יהודי. היהודי הזה אמר "אל תפריעו ליהודים, תנו להם לעבור ואני אבטיח לכם שלא יקרה לכם כלום". אך האנשים כמובן לא האמינו ועזבו את הכפר ברגע שהיהודים התקרבו. זה היה מפעל שיש עם משור. במלחמה על אלקסטל הערבים כבשו אותו למעט זמן. אחר כך היהודים השתלטו עליו. כאשר כבשו היהודים את אלקסטל, הלכה הארץ. אחרי שנהרג עבד אלקאדר אלחוסייני הלוחמים נסוגו מאלקסטל. היו בינינו בוגדים שעזרו ליהודים. אחרת איך ידעו היהודים את הדרכים?
- איך אתה מדמיין את ח'רבת אללוז?
- עבד אלפתאח: מקום יפה. יש בו הכל. היינו מרוצים. מה שאתה רוצה יש בו. ירקות וחקלאות. תפוקת השמן שלנו בעונה הגיעה ל-30 כדים. היו שם עצי משמש, אפרסק וענבים.
- האם ביקרת לאחרונה בכפר? מתי?
- עבד אלפתאח: כן ביקרתי. אחד הבנים שלי גר בעין ראפה. היינו נפגשים

חיפשנו בית ולא מצאנו. אנחנו ועוד משפחה מראס אבו עמאר, שהיה להם גמל, נכנסנו לתוך מערה עם הגמל ועם הפרד. המערה הייתה בתוך אלעיזריה. גרנו במערה כמעט שבוע עד שמצאנו בית וגרנו בו. המשפחה השנייה הלכה לבית לחם. גרנו באלעיזריה כ-18 שנה. עבדנו באדמה באלעיזריה. חכרנו אדמות של אנשים, עיבדנו אותן ושילמנו להם אחוזים מהיבול, וכל השאר היה שלנו. אחרי אלעיזריה עברנו לכאן. זה היה חודש לפני שהיהודים כבשו את המקום [1967]. שמרנו את האדמה הזאת. לא היה כאן אף אחד. רק איש אחד מעג'ור שעבד בשדה התעופה גר בצריף שהיה לא רחוק מכאן.

- למה עברתם לכאן?

- עבד אלפתאח: לא נשאר אף אחד מהמשפחה שלנו באלעיזריה, כולם באו לכאן, אנחנו באנו בעקבותיהם. השיכונים שם היו בזול. אבל אנשים התחילו לומר שמי שרוכש דירה הוא בוגד. כי מחר נחזור לכפרנו, בקרוב נשוב. כאנו לכאן למחנה הפליטים, מי שסימן אדמה ושמר עליה לקח אותה. בחינם ללא כסף. אחד מהבנים שלי קנה אדמה בפּפּר עֶקֶב [בדרך לרם-אללה] ובנה שם בית. קנינו גם חלקת אדמה מחוץ למחנה. בן אחר גר בעין ראפה [בתוך גבולות ישראל מול אבו ע'וש], הוא התחתן עם מישהי משם ועשה איחוד משפחות ולכן הוא גר בפנים. בן שלישי נפטר לא מזמן, נשוי ועדיין צעיר, מת פתאום ללא סיבה. זה הבית שלו ממול.

- ע'אזי מכיר את ח'רבת אללוז? הוא הולך

- מדללה: האחד מאיתנו הולך, נתקף צער וחזור. למה ללכת? לא צריך ללכת. אני לא הולכת. הלכתי פעם אחת.

- עבד אלפתאח: אני הלכתי אולי ארבע פעמים. הייתי בסטאף ובצובא. אף אחד לא שאל אותי כלום.

- מה היה מסלול העזיבה שלכם ב 1948? איזה דרך עשיתם?

- עבד אלפתאח: אחרי שצובא נכבש, האנשים ברחו. נשארנו ימים ארוכים בראס אבו עמאר מול הכפר. אולי נשארנו שם שבועיים שלושה. אחר כך היהודים באו וכבשו גם את האזור הזה, דיר אלהווא. האנשים שהייתי איתם ברחו. השאירו אותי בראס אבו עמאר. הם עלו על מכוניות ואני נשארתי כדי להביא איתי את הפרד. נשארתי לבד. באותו יום, עבד אלפתאח דרויש מח'תאר כל בני חסן, והכפר שלנו שייך לשבט בני חסן, קרא לאנשים לא לעזוב, צעק שלא ילכו. האנשים לא נענו לו וכולם עזבו. נשארתי לבד בראס אבו עמאר. ישנתי בין העצים. כבוקר לקחתי את הפרד, העמסתי עליו חפצים שנשארו והלכתי לכיוון שהלכו בו כל האנשים יום קודם. אני לא מכיר את האזור טוב. זה אזור בית לחם. הלכתי עד אלח'דר. שם כשנהיה חושך נשארתי לישון. למחרת המשכתי עד שהגעתי למטעי הזיתים של בית סאחור. והנה כל האנשים, הרבה אנשים כמו עפר, יושבים בין עצי הזית. מכל הכפרים ומכל האזורים. שם מצאתי גם את משפחתי. נשארנו עד הבוקר. לקחנו את כדי השמן שלנו שזה עתה כבשנו בבית סאחור והלכנו אל אלעיזריה.

בכוח לא יחזור אלא בכוח. כשיהיה כוח הארץ תחזור. ליהודים יש כוח. יהודי אחד מהצבא אמר לי שיש אצלם נשק ומטוסים במקומות סודיים מתחת לאדמה. הם יודעים כל דבר.

- מדללה: אני בטוחה שנמות כאן. מה, אחרי מאה שנה יהיה פתרון? אללה יודע, אולי בחייהם של הילדים הקטנים האלה.

Khirbat al-Lawz 2005 Sheikh Salama Shrine. By Dan Golan
 خربة اللوز - مقام الشيخ سلامة. تصوير دان جولان
 ח'רבת אללוז - מקאם אלשיח' סלאמה. צילם דן גולן

לשם?

- עבד אלפתאח: הוא מכיר. הוא הולך לשם, הוא קרוב. אדם יהודי | הכוונה לדן גולן לקח אותו למעיין. הוא לא ידע עליו קודם.

- את יא חאג'ה מדללה, לאן המשפחה שלך הלכה אחרי שעזבתם את ח'רבת אללוז ב 1948?

- מדללה: אנחנו הלכנו ליריחו, למחנה הפליטים עֶקְבַת ג'ֶ'בֶר. העמידו לנו אוהלים וגרנו בהם כמה שנים. היינו שם אני, אבא, אמא, אח שלי ואשתו ואחיותי. אח שלי היה באש"ף. יום אחד היה בירדן, שיחק עם חבר שלו בנשק, כדור נפלט והרג אותו.

- רק המשפחה שלך הגיעה ליריחו?

- מדללה: לא. הרבה אנשים מהכפר הגיעו ליריחו, למחנה עקבת ג'בר. אחר כך רבים עזבו את מחנה הפליטים כי ראו שאין בו כלום. הם הלכו לעמאן. אני התחתנתי, עברתי לגור באלעיזריה עם עבד אלפתאח ואחר כך באנו לגור כאן.

- איפה גרים היום פליטי ח'רבת אללוז?

- מדללה: מפוזרים, בעמאן, בית לחם, יריחו, כאן [קלנדיה], ביתוניא ודיר ג'ריר [לירדן-אללה].

- האם אתם שומרים על קשר בין פליטי הכפר?

- עבד אלפתאח: כן. עד היום יש קשר בין האנשים. באירועים משפחתיים הם מבקרים אחד את השני. אנשים עדיין מזמינים אלה את אלה.

- האם אתם מרגישים שחייכם כאן זמניים ויום אחד תשובו לח'רבת אללוז?

- עבד אלפתאח: איך נשוב? מה שנלקח

مقابلة

اللاجيء عبد الفتاح حسن
عطا الله (٧٠ سنة) وزوجته
الحاجة مدلة علي عطا الله
(٦٥ سنة)

مواليد قرية خربة اللوز
مكان المقابلة: منزلهم الحالي
في مخيم قلندية للاجئين

موعد المقابلة: آذار ٢٠٠٨

أجرى المقابلة: وجيه عطا
الله، رنين جريس، عمر اغبارية

- انتو متذكرين البلد منيح؟
- الحاج عبد الفتاح: طبعاً، ناس فلاحين وعائشين منيح
 - لما طلعتوا من البلد قديش كان عمرك؟
 - الحاج عبد الفتاح: يمكن حوالي ١٥، كانوا يعطوني أحرس عالبلد من اليهود، ولما يروح الزلثة نشرد مين الزلثة؟
 - الحاج عبد الفتاح: واحد كبير من البلد، يوزع الحرس، بعد ما يروح بساعة كنا نشرد ليش كنت تهرب؟
 - الحاج عبد الفتاح: كنا نخاف، كنا صغار، بس بعد حوالي سنة، بطلت أخاف، كانوا يعطوني أحرس وما أخافش. أهل بلدنا وأهل سطاف وأهل صوبا قعدوا ٦ - ٧ أيام يقاوموا في صوبا ويردوهم، العرب يردوا اليهود، بس بعدين طوقوا اليهود البلد (صوبا) ودخلوهم ومسكوهم فهربوا من البلد وأخذوها اليهود. والله واحد سطا في خلى البرن تبعه وشرد. ولما راحت صوبا راحت بلدنا وسطاف وكل المنطقة، شردنا.
 - انتو من خربة اللوز رحتوا تدافعوا عن صوبا؟
 - الحاج عبد الفتاح: من بلدنا ومن سطاف حاربوا في صوبا. كانت قريبة من القسطل. اليهود كل يوم يهاجموها ويردوهم الثوار. يهاجموها ويردوهم.
 - هل اليهود هجموا على خربة اللوز؟
 - الحاج عبد الفتاح: طخوا على بلدنا. كان واحد من بلدنا قائد في المنطقة. كان ينزل على باب الواد ويحارب ويقتل كل يوم يهود.
 - شو اسمه؟
 - الحاج عبد الفتاح: جابر، جابر أبو طبيخ. كان قائد في كل المنطقة مع عبد القادر، يجيبه فشك ويعطيه سلاح. بس يقاوم. كانوا يوقفوا سيارات

- باللوز. فيها مليون لوز.
- الحاجة مدلة: قرية صغيرة مش كبيرة
- كان إلكم بيت؟
- الحاج عبد الفتاح: كان إلنا دارين من حجر. نسفوهن واحنا نشرد، لمّا كنا عند راس أبو عمّار.
- شفتهم وهم ينسفوا الدور؟
- الحاج عبد الفتاح: نعم، ما احنا كنا نشرد ونعاود نرجع، نشرد ونعاود نرجع نلقط الخضرة. كانوا يحطوا الغام وينسفوا دور، ست سبع دور مع بعض. واحنا قبالهم بالجبال.
- وانت متذكر داركم ينسفوا فيها؟
- الحاج عبد الفتاح: نعم متذكر وجيت عليها منسوفة. كانت قرنة ظايلة بالزاوية مش واقعة. الله وكيلك ظايلة مثل الصومعة. كلها طايرة بس زاوية ظايلة. مطرح الدار زي الجورة، وين ما كانت المصطبة.
- وبعد ما نسفوها اليهود تركوها وراحوا؟ كيف عرفت تشوفها؟
- الحاج عبد الفتاح: كانوا يروحوا ويرجعوا. واحنا نروح ونرجع. كانت مشالفة. نروح ونرجع. مسكوا ولد من سطات مسكين وربطوه وغمغموه وقالوله إن بدّرت وراك بنطخك، وفلتوه، وقتها ما قتلهاوش.
- طردوه وراحوا. مسكوا مرة ولد من سطات وولد من دير عمرو، كان في بلداسمها دير عمرو، خلوهم يمسكوا بعض ورشّوهم الاثنين مع بعض.

- اليهود بالواد ويوخذوا منها الأغراض والأكل.
- بس المعارك صارت عند صوبا؟ مش في خربة اللوز؟
- الحاج عبد الفتاح: آه بالأول في القسطل وبعدين في صوبا. وبعدين شردوا الناس من بلدنا قبل ما يصلوهم اليهود.
- سمعتوا عن مجزرة دير ياسين؟
- الحاج عبد الفتاح: كنا بعدنا في البلد لما صارت دير ياسين. طلغوا من عين كارم واحنا بعدنا بالبلد. لما الناس سمعوا خافوا. صارت الناس تطلع سلف. الناس أخذها الرعب.
- مين القرى القريبة من بلدكم؟ وكيف علاقتكم فيها؟
- الحاج عبد الفتاح: أقرب إشي سطات. وصوبا وبعدين القسطل.
- كيف عشتوا قبل النكبة؟
- الحاج عبد الفتاح: كنا فلاحين، كنا نروح على البلاد اللي حوالينا، كنا نطحن في عين كارم، ومرة طحنت في قطنة. بلدنا مشهورة بالزراعة وكنت أنظر الكروم، كروم العنب. وكنا نزرع قمح وشعير وخيار وفقوس.
- وليش سموها خربة اللوز؟
- الحاج عبد الفتاح: لأنها كانت مشهورة

- الحجة مدللة: ومحمد الشيخ علي.
- الحاج عبد الفتاح: هاذ حمد الله نزل على باب الواد مع الثوار. قلناله ما يروحش، بس ما كانش يردّ. كان معاه بارودة. اليهود كانوا متخبين ب"زقرة" بالمغارة، زقطوه زقط، وبعد جمعة لقيوه بين الاحراش مرمي. آثار الرصاص على إيديه وعينييه، محل الرصاص لون أخضر. بعد ما لقيوه دفنوا بحوايجه.
- قبل ما ييجوا اليهود.....؟
- الحاج عبد الفتاح: كنا نطلع حرس ونحرس. مرة كنا حارسين بالبلد. في كلب تعرقل وعمل قرقة. وصاروا يقولوا أجوا اليهود، أجوا اليهود. وصرنا نطخ عالفاضي. ألف طلق عالفاضي وهو كلب اللي عمل الصوت. فش حدا.
- وانت حملت سلاح؟
- الحاج عبد الفتاح: أه، حملت سلاح. والله جبثوا هون (مخيم قلندية)، يوم ما أجوا اليهود هون، طحت وشردت من هون نازل، أنا وواحد من بلدنا، عند عين الناطور، دسيتها في محل بالأرض أخيبها، أنا وواحد من بلدنا هو معه خرتوش وأنا بارودة انجليزية، بعد يومين رحت أدور أجيبها ما لقيتهاش، يمكن واحد كان شايفنا وأخذها.
- وين محل داركم بالبلد؟ وين كان موقعها بالزبط؟
- الحاج عبد الفتاح: آخر البلد من غرب.
- شحطوهم ودفنوهم في سطاق. من حرارة الروح هايين بوجوه بعض. من حرارة الروح. خلوهم يعبطوا بعض ورشوهم الاثنين مع بعض. هاذ كان بين سطاق وصوبا. لما الناس شافوا هيك، صاروا قبل ما يوصلوا (اليهود) البلد يشردوا من البلد. صارت الناس تخاف. كانوا اللي يمسكوه يقتلوه.
- وانت متذكر انكم هربتوا من الخوف؟ كنتوا خايفين؟ هربتوا بحالة خوف ورعب؟
- الحاج عبد الفتاح: طبعاً، من الخوف، قعدنا في راس أبو عمار ييجي شهرين.
- وكل الناس طلعت مع بعض، كل البلد فضيت بيوم واحد؟
- الحاج عبد الفتاح: مع بعض. كل البلد في نفس اليوم
- الحجة مدللة: كانوا يروحوا وييجوا.
- الحاج عبد الفتاح: كنا نرجع عالبلد نسرق عنب وتين وهم يلحقونا ونشرد ولما يروحوا نعاود نرجع، وهيك مشالفة. تهريب. بس اللي كانوا يمسكوه كانوا يقتلوه. مسكوا واحد، أظني من سطاق، كانوا الناس يتسللوا على أبو غوش يودّوا بيض ويجييوا اغراض، في واحد قال إنه خبط على جثة واحد مقتول وما حدا داري عنه. جتته مترتره مثل العظم.
- ومن بلدكم، خربة اللوز، انقتل ناس؟
- الحاج عبد الفتاح: انقتل واحد باب الواد، اسمه حمد الله.

- حول الدار كان وعمر الكروم كانت بعيدة. عند المدرسة عند دير عمرو، كانت مدرسة للأيتام تابعة للأوقاف، من طابقيين ما درسوش فيها إلا سنتين ثلاث وبعدين أخذوها. لما أخذوها ظلّ الأستاذ فيها خوف يهدّوها، كان بدّه يسلمها، أجوا عليه اليهود، قال: "صاروا يقولوا عربيم، عربيم، وحوطوني، عملوا عليّ حلقة هيك، لو كان في واحد على سطح المدرسة كان يقدر يقتلهم كلهم. صاروا يصفقوا ويضحكوا عليّ، وبعدين قالوا لي من هون روح، إن بّحرت وراك بنطخك". فلتوه أجا علينا على الكروم، وشررد.
- شو اسم الأستاذ؟
- الحاج عبد الفتاح: اسمه الأستاذ علي، من الخليل. وكان واحد اسمه عمر الخطيب، وكان بالمدرسة مدير اسمه عبد الغفار، وهو من الخليل.
- لأي بلد هاي المدرسة؟
- الحاج عبد الفتاح: هاي مدرسة تابعة للأوقاف، موجودة عند دير عمرو، كانوا يتعلموا فيها الأولاد الأيتام من كل البلاد. بعدها موجودة لليوم ما هدّوهاش، حاطين فيها المجانين وعليها إرسال عالي. يمكن للتلفون.
- وكان للبلد مدرسة ثانية؟
- الحاج عبد الفتاح: كان عنّا مدرسة بالبلد، للأولاد الصغار، لنا ولسطاف، مدرسة واحدة للبلدين. نسفوها واحنا هناك.
- وانت تعلمت فيها؟
- الحاج عبد الفتاح: أنا ما تعلّمتش، بس موكّد المدرسة، وموكدّ يوم نسفوها. كانت مبنية من حجر وطينة. ومعقودة عقد صليبي، عشان ما كانش شمينتو (اسمنت)، أوضتين مش عارف ثلاثة. تعلموا فيها ٣٠ - ٤٠ ولد من البلدين.
- وانت ليش ما تعلمت؟
- الحاج عبد الفتاح: كنت صغير.
- الحاجة مدللة: ما كنتش صغير، كنت كبير. بس كان يشتغل بالكروم. الناس كانت مهتمة بالكروم والمقايي. كثير اولاد مثله كانوا يشتغلوا وما يتعلموش.
- وفي بنات كانوا يتعلموا بالمدرسة؟
- الحاجة مدللة: لا، لا بنت.
- وبالفلاحة والزراعة؟ النسوان كانت تشتغل؟
- الحاجة مدللة: النسوان كانت تسرح. الزلمة والمرة يشتغلوا مع بعض. كانت النسوان تبيع الخضرة والفواكه. في ناس كان عندهم غنم وحلال.
- كان في عيون بالبلد؟
- الحاجة مدللة: كان في عين بعيدة اسمها عين القف. حوالها كروم. كان عنا بيار، كل واحد باب داره بيرميّ.
- الحاج عبد الفتاح: سطاف كان فيها عين قوية. وكانت غميقة. كان الولد يقفز فيها ويسبح.
- الحاجة مدللة: اليوم هاي اليهود بسبحوا فيها.

- الحاج عبد الفتاح: اليهود عاملينها مزار. مرة رحى وشفت حوالها حوالي ١٠٠ واحد بيتفرجوا.
- وين كانوا الناس يسقوا الغنم؟
- الحاجة مدلة: أغلبها من البيار وقسم يروحوا على العيون، مثل عين القف.
- شو أسماء العائلات اللي كانت عايشة في خربة اللوز؟
- الحاج عبد الفتاح : حمولة دار شقلة وحمولة دار يحيى. والعائلات دار هرؤط ودار عطا الله ...
- الحاجة مدلة: ودار أبو طبيخ ودار عبّاد
- الحاج عبد الفتاح: وكان مختارين اثنين في البلد، كل حمولة إلهما مختار. كانوا الناس متفقين.
- وكان بالبلد جامع؟
- الحاج عبد الفتاح: لأ، كان فيها ساحات، مضافة يقعدوا فيها أهل الحمولة، يتجمّعوا فيها، وكانوا يعملوا دور بين الناس يطلعوا قهوة وسكر كل واحد بدوره. السكر كان قوالب. كنت تشوف قوالب سكر معلقة بالمضافة. كانوا يقعدوا الختارية فيها. اللي فاضي يروح يقعد فيها. اللي عليه شغل يروح لشغله. المغرب يروحوا يلتّموا ويقعدوا ويعملوا قهوة وشاي ويسهروا. والصبح كل الناس بشغلها. ما كانش جوامع، كان مضافات.
- وبالأعراس؟
- الحاج عبد الفتاح: كنا نعمل صف
- سحجة، وزفة ويطخوا لما يطلع العريس. وكانوا يتبارزوا بالطّخ، كانوا يحطوا علامة ويصاوبوا عليها.
- كيف الناس كانت تتنقل بين بلد وبلد؟
- الحاج عبد الفتاح: أغلبها على الدواب، قليل سيارات. يمكن "تراك" (شاحنة) أو اثنين كان بالبلد. واحد كان إلو معمل شيد بالقسطل كان عنده "تراك" يروح وييجي فيه. كان واحد يهودي صاحب محل بمنطقة "الاشار" بالقسطل، جنب ابن بلدنا، قال خلّوا اليهود يمرّوا وأنا بضمن إنه ما يصيبكم إشي، بس الناس ما صدّقت وشردت من البلد لما هجموا اليهود. هاذ معمل حجر مع منشار، بالحرب على القسطل مرة العرب احتلوا هاذ المعمل وبعدين أخذوه اليهود. لما احتلوا اليهود القسطل راحت البلاد. لما انقتل عبد القادر الثوار انسحبوا من القسطل. كان منا عملا ساعدوا اليهود، ولأ اليهود شو بعرفهم بالطرق؟
- كيف خربة اللوز بنظرك وبخيالك؟
- الحاج عبد الفتاح: بلد حلوة. فيها كل شي، كنا مكيفين، شو بدك فيها. خضرة وزراعة. كنا نعمل ثلاثين تنكة زيت. وشجر وعنب ومشمش وخوخ.
- انت زرت البلد؟
- الحاج عبد الفتاح: زرتها. إني ولد ساكن بعين رافة، كنت ألقيه في القدس ويوخذني ونروح. بس إني ست اشهر

شو طالع يايدينا؟
 - الحاجة مدلة: بيروح الواحد بيتحسّر ويرجع. ليش؟ بلا هالروح.
 - وانت يا حاجة؟
 - الحاجة مدلة: أنا برحش. رحى مرة واحدة.
 - الحاج عبد الفتاح: أنا رحى بيجى أربع مرات، ورحى على سطاى وصوبا. ولا واحد بيسألك.
 - كيف طلعتوا من البلد يوم ما تركتوها؟ ومن وين لوين رحى؟
 - الحاج عبد الفتاح: بعد ما سقطت صوبا، شردوا الناس. ظلينا أيام فى راس أبو عمار قبال البلد. ظلينا فى راس ابو عمار حوالى جمعيتين ثلاث، بعدين أجو اليهود وأخذوا المنطقة هاي، دير الهوى. شردوا الناس اللي معي وتركوني فى راس ابو عمار. قسم منهم طلعا بسيارات وانا ظليت عشان أجيب معي البغل. ظليت لحالى. فى هذاك اليوم، عبد الفتاح درويش مختاربنى حسن كلها، وخربة اللوز من قرى بنى حسن، صار يصيح على الناس عشان ما ترحلش، بس الناس ما ردتش عليه ورحلت كلها. ظليت فى راس ابو عمار لحالى. نمت بالخلا ولما طلع النهار حملت اغراض على البغل ومشيت ورا الناس. كنت لحالى. ما بعرفش بيت لحم والمنطقة هاي. ظليت ماشى لعند الخضر، هناك عتّمت الدنيا، نمت هناك. الصبح كملت مشى حتى وصلت زتون بيت

ما رحى، بروح عليهم اليهود بيقولوا هات ورقة، بيخلونيش أعبر، هات ورقة ليوم من الدكتور بنعطيك يوم، قتلته بديش هاليوم. شو يوم؟ بس بروح وبيجي الواحد. بس كنت أروح تهريب. هناك بعد ما تدخل ما حداش بيسألك بس هون عالمحاسيم. إن دخلت جوه خلص، وكنت أروح عالبلد ونفّر. كانوا اليهود هون واحنا هون ونفر مع بعضنا، ولا إشي يصير.
 - هل انت متذكر أول مرة زرت فيها خربة اللوز؟
 - الحاج عبد الفتاح: متذكر. أول مرة تهت فيها من كثر الشجر والأحراش.
 - بعد قديش زرتها؟
 - الحاج عبد الفتاح: بعد ما دخلوا اليهود هون. يعنى بعد ٢٠ سنة.
 - وكيف صارت البلد؟ شو لقيت فيها؟
 - الحاج عبد الفتاح: عاملينها أحراش وألعاب. اولاد اليهود بيجوا بيلعبوا ويشموا هوا. مرة كنت أنا وابنى وصرنا نلقط ميرمية وزعتر، كان فى واحد من "الطبيعة" ومنعنا نلقط. قال ممنوع الميرمية والزعتر قال.
 - شو ظايل من البلد؟
 - الحاج عبد الفتاح: ولا حجر. مدرسينها تدرددس. قاحفين بالجرافات. مش بانين فيها. قاحفين ومشطين الكروم.
 - شو شعرت لما شفت إنه البلد هيك صارت؟
 - الحاج عبد الفتاح: شو بدي أسوي،

هاذا الولد تجوّز من هناك وعملنا لمّ شمل. ولد ثالث، شبّ متجوز اعطاك عمره. مات فجأة قبل أكمّ شهر.

- غازي بعرف البلد، خربة اللوز منيح؟ بروح عليها؟

- الحاج عبد الفتاح: بعرف، بروح عليها. في واحد يهودي (المقصود دان جولان) أخذته عرّفه على العين، هو بعرفهاش من قبل.

- وانت يا حاجة، وين أهلك راحوا بعد ما طلعتوا من البلد؟

- الحاجة مدللة : احنا رحنا على اريحا، على مخيم عقبة جبر. بنوا خيام وشوادر وقعدونا فيها أكمّ سنة. وكنا أبوي وامي وأخوي ومرة اخوي واخواتي. أخوي كان مع المنظمة ولما راح على عمان قعد مع واحد صاحبه يلعبوا بالسلاح وطلعت رصاصة بالغلط واجت فيه مسكين وراح فيها.

- بس أهلك راحوا على اريحا؟

- الحاجة مدللة: لأ، كثير ناس من البلد نزلت على ريحا. كان هناك مخيم عقبة جبر. بعدين كثير ناس تركت المخيم لما شافت انه فش في إشي وراحوا على عمان. انا بعد ريحا تجوزت بالعيزرية وبعدين جينا هون.

- وين اليوم أهالي خربة اللوز موزعين؟

- الحاجة مدللة: عمان، بيت لحم، اريحا وهون وبيتونيا ودير جرير، زي غنم الحرام.

- وبعد فيه علاقات بين أهل البلد؟

ساحور. والّا الناس زي التراب تحت الزتون. من كل القرى وكل البلاد. لقيت أهلي هناك، قعدنا للصبح. حمّلنا جرّات الزيت اللي درسناه في بيت ساحور ورحنا عالعيزرية ندور وما لقيناش دار. احنا وناس من راس أبو عمار عندهم جمل، دخلنا احنا واياهم في مغارة مع الجمل والبغل، المغارة في وسط العيزرية، قعدنا هناك حوالي جمعة لحد ما لقينا دار. قعدنا فيها وهذولاك الناس راحوا على بيت لحم. احنا سكنا حوالي عشر سنين، لأ اكثر، يمكن ١٨ سنة بالعيزرية، كنا نفلح أرض بالعيزرية، كنا نعطي صاحب الأرض قسم وباقي الغلة إلنا. بعد العيزرية جينا هون. قبل ما يحتلوها اليهود (١٩٦٧) بشهر جينا هون. كنا حاميين الأرض هاي، ما كانش فيها حدا. كان واحد من عجّور ساكن بسقايف هون.

- ليش جيتو هون؟

- الحاج عبد الفتاح: والله ما ظلّش حدا من قرايبنا هناك. كلهم أجوا هون. كانت المشاريع ببلاش، قالوا اللي بوخذ مشروع هو خاين، بكرة بنعاود على بلدنا وبكرة بنرجع ، وما رضيناش نوخذ. جينا هون عالمخيم. كان اللي يحمي أرض هون يوخذها. ببلاش بدون مصاري. واحد من اولادي اشترى ارض في كفر عقب وبنى عليها، واشترينا شقفة ارض برّه. وعندي ولد في عين رافة. غازي.

- الحاج عبد الفتاح: نعم، لليوم في علاقات، والناس بالمناسبات بتيجي عند بعض. الناس بتعزم بعض لليوم.
- هل انتو شاعرين انكم عايشين بمخيم مؤقت؟ وبعدين راجعين على بلدكم؟
- الحاج عبد الفتاح: وين نرجع؟ ما أخذ بالقوة لا يعاد إلا بالقوة. لما تصير قوة بترجع. اليهود عندهم قوة. في واحد يهودي بالجيش قال لي انه عندهم تحت الأرض سلاح وطيارات. بعرفوا كل شي.
- الحاجة مدللة: واللّه غير نموت هون. إلنا ١٠٠ سنة وبدها تنحل؟ اللّه يرضى عليك يا بنيّ. اللّه يعلم، يمكن على زمان هذول الصغار.

Khirbat al-lawz 2005 entry to home located on trail to wadi sarar. By Dan Golan
مدخل منزل. خربة اللوز ٢٠٠٥. تصوير دان جولان
כניסת בית. ח'רבת אללוז 2005. צילם דן גולן

ראשית, תוכל לספר לי מעט על עצמך?

אני בן למשפחת שפלה. אחת משלוש המשפחות הגדולות שהיו בח'רבת אללוז: שכלה, אבו טביח' ועבאד. אלה היו שלוש המשפחות הגדולות. אבי עזב עם סבי את ח'רבת אללוז ב - 1948, והם גרו באלעזריה בהתחלה. בשנת 1966 הם עברו לקלנדיא. שם למדתי בבתי ספר של UNRWA (סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם לפליטים הפלסטינים - א"ק) ואחר כך סיימתי את לימודיי בסמינר למורים. מאוחר יותר סיימתי תואר ראשון ותואר שני באוניברסיטה. תואר ראשון באנגלית ותואר שני במנהל החינוך. את התואר הראשון סיימתי באוניברסיטת בית לחם ואת השני באוניברסיטת ביר זית. עכשיו אני מלמד בבתי ספר של משרד החינוך, בשעפאט.

יש לי שבעה ילדים, ארבעה בנים ושלוש בנות. חמישה מהם כבר סיימו את האוניברסיטה. שניים עדין קטנים. מעבר לזה, מובן שאני נשוי... ו... אני מתגורר בעין ראפא מאז שנת 1992.

אין לי כל כך הרבה מה לספר על עצמי. בתחום החינוך, לימדתי גם בבתי ספר של "אורט" ועברתי מספר שנים בארגון ישראלי - פלסטיני שנקרא IPCRI (Israel - Palestine Center for Research and Information - א"ק). הייתי האחראי על כל איזור ירושלים בארגון.

מה אתה יודע על מה שקרה ב - 1948?

בשנת 1948, עם הקמתה של מדינת ישראל, באו אנשים שהקימו את המדינה על האדמות של הפלסטינים. הם גירשו את הפלסטינים, ובאו אנשים מחוץ לארץ והקימו את המדינה שלהם בפלסטין. זה מה שאני יודע שקרה.

האם אתה יודע משהו על מה שקרה באזור הזה? על מה שקרה במקום שבו התגוררה משפחתך?

כן, הם גרו כאן, הם היו אנשים פשוטים. חקלאים, הם עסקו בחקלאות. הם גרו באזור הררי מעט ולכן עסקו אך ורק בחקלאות, לא היתה שם שום תעשייה או שום דבר אחר. כשהם שמעו על אירועי הטבח שקרו, ועל מה שהיה בדיר

ראיון עם ע'אזי אללוזי

בנם של עבד אלפתאח
ומדללה עטא אללה
נערך באוגוסט 2007
בעין ראפא

ראיינה - אילנה קצבמן

יאסין, הם ברחו. הם עזבו את האזור. הם עזבו את הכפר במטרה לחזור לאחר זמן מה. הם רצו רק להתרחק קצת כדי שלא יהרגו אותם ותכננו לחזור כעבור שבוע או שבועיים. אבל פרק הזמן הזה נמשך ונמשך ונמשך, עד עכשיו.

זה מה שסיפרו לך במשפחה?

כן. גם סבא שלי, שנפטר בגיל 100, ספר לי. סבא שלי לא הרשה לבי לבנות בית. הוא אמר לו: "אל תבנה בית על אדמה, כי ביום מן הימים אנחנו נחזור לכפר שלנו". הלוא גרנו אז במחנה פליטים קלנדיא וסבי לא התיר לאבי לקנות אדמה כדי לבנות עליה בית, הוא לא הרשה לו לקנות חלקת אדמה. הוא היה בטוח שמתישוהו, ביום מן הימים, נחזור לכפר. הוא היה בטוח.

והוריק גרים עד היום במחנה?

כן. הוריי וחלק מבני המשפחה.

האם סיפרו לך על החיים בכפר? על מה שהיה לפני 1948?

כל בני משפחתי היו חקלאים. זה מה שהם עשו. היו להם בעיקר ענבים, גפנים. הם נהגו לעבוד בכל יום משעות הבוקר ועד אחר הצהריים. כלילה נהגו להתאסף כל הזקנים והמבוגרים תחת עץ החרוב ולספר סיפורים. היה גם משורר שנהג לבוא ולספר סיפורים, כמו הסיפור על אבו זיד, סיפורים מהמסורת, מהמורשת. למחרת בבוקר קמו ושוב יצאו לעבודה וחזור חלילה. היו להם חיים די שגרתיים שהתנהלו על פי רוטינה קבועה. הם עסקו אך ורק בחקלאות ובאדמה. מאוחר יותר ב 1967, כשיצא להם להיפגש עם הסוחרים בשוק מחנה יהודה, היו אנשים רבים שהכירו האחד את השני מתחום המסחר בתוצרת החקלאית.

מה עוד אתה יודע על החיים שלהם?

החיים שלהם היו קשים מאוד. לא היו להם שום אמצעי תחבורה, וכל העבודה נעשתה באופן ידני, בקושי היו להם חמורים שנעזרו בהם להעברת הסחורה. הנשים היו הולכות את כל הדרך מהכפר לשוק מחנה יהודה כשהן נושאות את הסחורה על ראשיהן, מרחק של כ-15 ק"מ. החיים היו באמת מאוד קשים. אבל הם היו מרוצים ושמחים בחלקם כיוון שעבדו את האדמה שלהם. הם עבדו את אדמתם, אף אחד לא הציק להם, לא הטריר אותם, אז הם חיו חיים טובים.

זה כל מה שסיפרו לי, שהם היו חקלאים, אנשים פשוטים. הם חיו חיים רגילים, בלי כל הסיבוכים שקיימים היום. האנשים היו עניים, לא היה להם כסף מלבד מה שהם הרוויחו ממכירת הסחורה ואת מה שהרוויחו השקיעו שוב בחלקאות. אנשים התחתנו, בנו בתים... לא היה יותר מדי.

האם סיפרו לך הרבה על החיים הללו?

כן. ישנם סיפורים רבים שסיפרו לי. סיפרו לפעמים על כל מיני בעיות שהיו להם, על כל

מיני עניינים. סיפרו איך היו מבשלים, איך היו מקבלים פני אורחים, כשלדוגמא היה מגיע מישוהו, אורח ממקום אחר, רחוק מהכפר. סיפרו לי דברים כאלה.

ומה סיפרו לך על מה שקרה ב - 1948?

סיפרו שלא היה להם מושג קודם לכן לגבי מה שעומד לקרות. הם חיו חיים טובים, עם יהודים שהיו סביבם. היו להם חברים יהודים שעבדו איתם, הם היו מוכרים להם וגם קונים מהם. אם היו צריכים משהו, היו הולכים לירושלים וקונים מהיהודים. החיים היו רגילים בכל מה שנוגע ליחסים עם היהודים, חיו בשלום. עד שבאו יהודים מחוץ לארץ והם אלה שהפרו את מרקם היחסים שהיה קיים עם היהודים המזרחיים, אלה שהיו בירושלים. איתם היו חיים רגילים לגמרי אבל זה השתנה. כשעזבנו, עזבנו בהתחלה לכפר שהיה קרוב אלינו, סך הכול חמישה קילומטרים מזרחית לח'רבת אללוז. אחר כך הם התקדמו קצת לכיוון בית לחם ונשארו שם. אבל הם כל הזמן חשבו שהם יחזרו לכפר. חלק רצו לנסות לחזור אבל לא הצליחו. היו שמועות שהפיצו אז שכל אחד שהיהודים יחשדו בו, יהרגו אותו. היו הרבה שמועות שאנשים הפיצו מסביב. הרבה סיפורים ושמועות על האנשים שנהרגו בדיר יאסין, על האופן שבו הרגו אותם. אנשים מאוד פחדו. הם פחדו על חייהם ולכן ברחו. הם חשבו שיחזרו אבל הנה, עד היום הם לא חזרו עדיין.

האם אתה סיפרת לילדיך על הכפר?

אני לוקח אותם לשם. אנחנו הולכים לשם, יושבים שם. אנחנו הולכים לשם באופן קבוע. אנחנו מחשיבים את המקום הזה לשורשים שלנו, זה הכפר של האבות שלנו, של הסבים שלנו. סבתא שלי, אבי, אמי, כולם חיו שם. ואנחנו הולכים לשם. זה גם פשוט סוג של טיול עבורנו, כדי לנשום אוויר, לשנות אוויר, להתבונן בטבע. הטבע שם מאוד יפה. וגם כדי לזכור שהיה לנו כפר כאן.

האם אתה מספר להם על המלחמה?

הם יודעים, הם יודעים את הדברים האלה. הם שומעים סיפורים, קוראים ספרים. הם שומעים סיפורים מסבא וסבתא שלהם, כן, הם יודעים.

האם זה חשוב בעיניך?

וודאי שזה חשוב. אדם צריך לזכור שאבותיו חיו במקום הזה, שהיה כאן כפר. לזכור שיש משהו שקושר אותנו לכאן, למקום הזה, ולא נותן לו לעזוב את הארץ. בעיני זה חשוב.

למה זה חשוב בעיניך?

כדי שיזכרו שסבא וסבתא שלהם חיו במקום הזה, וזה הכפר שלהם. שידעו שיש להם אדמות. יש לנו הרבה אדמות שם אבל איננו יכולים לעשות איתן דבר. אולי מתישהו ביום מן הימים הם יוכלו לחזור לשם, אולי יישמו את זכות השיבה, אולי יתנו פיצויים... אני רוצה שהם ידעו שיש להם שורשים כאן. שיזכרו שיש להם אדמה, שיש להם כפר, מקום.

לפני 48 הם חיו בשלום ובשלווה, היו מרוצים בחלקם. אחרי שעזבו את הכפר הם הגיעו למקומות שהחיים בהם היו קשים מאוד. הם חיו במחנה וכל הזמן הצטערו על החיים שאיבדו. הם נהגו לומר שהם חיו חיים טובים למרות שלא היה להם כסף. אפילו שהיו עניים, הם היו מרוצים בחלקם. חיו חיים טובים, בריאים, לא היו מוטרדים יותר מדי ועסקו בעיקר בעבודה שלהם. אחרי 48, הם היו עסוקים כל הזמן במחשבות על האופן שבו יוכלו לחזור לכפר, איך יגדלו את ילדיהם? איפה הם יגדלו? פתאום החיים השתנו והתמלאו בטרדות ומחשבות רבות.

דבר נוסף נוגע לאירועים משפחתיים. ההתאספויות המשפחתיות הפכו להיות קשות, כי כולם התפזרו. כל קרובי המשפחה התפזרו, רבים מהם נמצאים בירדן. הפך להיות מאוד קשה להיפגש עם קרובי משפחה ולשמור על הקשר. זה קושי גדול.

מה אתה מרגיש באופן אישי כלפי מה שקרה ב-1948?

לאחרונה אני מרבה להרהר על הנושא הזה בהקשר לעתיד. מה יהיה גורלנו בעתיד? מה יקרה? מה יהיה עם החיים שלנו כאן בעתיד? האם נצטרך לחוות את אותו הדבר? האם נישאר כאן? האם נעזוב? הגורל שלנו לא ברור. זה הדבר שאני חושב עליו יותר מכל. האם נמשיך להיות כאן או ששוב נעזוב את המקום שאנחנו חיים בו היום. אני תוהה לגבי הגורל שלנו. העתיד שלנו לוטה בערפל, הכול מאוד לא ברור. המצב הפוליטי הנוכחי מאוד לא

ברור. בכל פעם שאנחנו רואים נקודת אור, חושבים שהנה מגיע השלום, הדברים מסתבכים וזה נכשל. בכל פעם שנדמה לנו שאנחנו עומדים לחזות בשלום, הדברים מסתבכים עוד יותר. זה משפיע על החיים שלנו. מובן שזה קשור גם בעבר וגם בהווה. אני תולה עיניים גם באבו מאזן ובשיחות המשא ומתן הנוכחיות אבל מובן שזה תלוי גם במה שקרה עבר. אני מרגיש שהעתיד לא ברור גם בגלל מה שקרה כבר בעבר.

האם אתה מרגיש או חושב שמה שקרה ב - 1948 השפיע עליך באופן אישי?

אני עוד לא נולדתי ב - 1948, עבורי זאת היסטוריה, אבל מובן שלהיסטוריה יש השפעה על בני האדם. יש לזה השפעות פסיכולוגיות והשפעות חברתיות, זה משפיע עלינו. אפילו היסטוריה מאוד מאוד קדומה. גם ההיסטוריה של מה שהיה לפני האסלאם משפיעה עלינו. אנחנו לא מנותקים מזה, אנחנו חלק מההיסטוריה. הלוא גם אנחנו מהווים היסטוריה לדורות שיבואו אחר כך. יש המשכיות בחיים האנושיים, הכול קשור האחד בשני. מובן שהעבר השפיע עלינו.

וכיצד זה השפיע עליך באופן אישי?

אולי הייתי יכול להיות אחרת, לקבל חינוך והשכלה אחרים. המצב הכלכלי אז לא אפשר לי לקבל חינוך אחר ולכן למדתי בבתי ספר שהלימוד בהם היה בחינם. גם הלימודים בסמינר למורים היו בחינם. ייתכן שאם המצב היה שונה, הייתי הולך ללמוד באוניברסיטה אז. זה השפיע עלי מאוד.

דבר נוסף, אני לא יודע איך החיים היו יכולים להיות, אבל ברור שהחיים היו יכולים להיות שונים. אולי בכלל לא הייתי מגיע להיות מורה. אני לא יודע איך היו יכולים להיות החיים שלי. אבל ברור שלמה שקרה היו השלכות שליליות. בייחוד עלינו כמשפחה. כולנו התפזרנו ברחבי העולם, כולם מפוזרים. אנחנו לדוגמא שבעה אחים, שכל אחד חי במקום אחר. אני חי בעין ראפא, אח נוסף גר בקלנדיא ואחר חי ברמאללה. כך זה קרה. וברור שזה כתוצאה מהנכבה. אולי אם הינו כולנו נשארים בכפר, אז כולם היו חיים שם, היינו קרובים אחד לשני. יכולנו כולנו להיות במקום אחד ולהיות קרובים אז מובן שזה השפיע עלינו.

הדבר המשמעותי ביותר עבור המשפחה שלי מאז שהם נאלצו לעזוב את הכפר הוא העובדה שלא היתה להם יותר אדמה משלהם. הם עזבו את אדמתם ויותר לא היתה להם אדמה. לכן הם התמקדו בחינוך הילדים. הם חשבו שאם אין אדמה, לפחות יש להתאמץ כדי להשקיע בחינוך טוב והשכלה לילדים. אומנם הלימודים היו בחינם, אבל אני מתכוון לעצם העובדה שהם התעקשו שנלך ללמוד בבית ספר ושלא נלך לעבוד. הם התעקשו שכולנו נלך ללמוד כדי שיצא מאיתנו משהו. הם אמרו: "אין לנו אדמה, אין לנו פרנסה, הדבר היחיד שנותר לנו לסמוך עליו הוא השכלה". למרות שהם לא היו משכילים, היה להם חשוב שאנחנו נרכוש השכלה. ובאמת כולנו, כל האחים, רכשנו השכלה, לכל הפחות 12 שנות לימוד.

האם יש דברים נוספים שאתה רוצה לספר? הסיפורים שהזכרת קודם לכן או דברים אחרים?

כן. כמו שאמרת, החיים בכפר היו מאוד מסודרים במובן הזה שהיו שגרתיים, כל הזמן אותו הדבר. כולם חיו פחות או יותר אורח חיים דומה. כשהיו אירועים מיוחדים, כמו נישואין או לידה, היו מתאספים כולם לשבת תחת עץ החרוב. היה גם מקום נוסף, חצר, רחבה ("סאחה" - במקור) שבה היו נפגשים ומבלים בלילה.

לפעמים היו נפגשים שם לאחר שעות העבודה, אחד היה מכין תה, אחר מביא לחם, וכך היו יושבים ומספרים סיפורים. היו מספרים על מה עשו באותו היום, איפה היו, לאן הלכו, במה עבדו. שם הם נהגו לשבת, נגיד עד השעה תשע בערב, אחר כך חוזרים כל אחד לביתו ולמחרת שוב קמים בבוקר לעבודה וחוזר חלילה. כך, היו יושבים ומספרים סיפורים.

יש סיפור ששמעתי מאבי, סביב האירועים ב - 1948. אדם בשם ג'אבר שהיה אחד מהמפקדים בכפר היה בקשר טוב עם אנשי אבו ע'וש. אותם האנשים, אנשי אבו ע'וש, הכירו טוב את היהודים, היו להם קשרים טובים איתם. הם אמרו לאותו ג'אבר שאם יסמן את ביתו ואת בתי הקרובים אליו בכפר, הם יאמרו ליהודים שלא יפגעו באותם הבתים שעליהם יש סימן. על פי הסיפור, אותם הבתים שסומנו היו הבתים הראשונים שהיהודים פגעו בהם כשהגיעו אל הכפר.

Khirbat al-Lawz 2005 old Kharrub tree in village center. By Dan Golan
עץ החרוב במרכז הכפר, 2005. מקום מפגש חברתי לפני הנכבה. צילם דן גולן
شجرة الخروب في مركز القرية. 2005. ملتقى اجتماعي قبل النكبة. تصوير دان جولان

مقابلة

مع غازي اللوزي
(ابن عبدالفتاح ومدللة
عطا الله)

أجريت المقابلة بمنزله في
عين رافة

موعد المقابلة: آب ٢٠٠٧
أجرت المقابلة:
إيلانة قنسبمان

- أولاً، هل يمكن أن تحكي لي قليلاً عن نفسك؟
- أنا ابن عائلة شقيلة. واحدة من العائلات الثلاث
الكبرى في خربة اللوز: شقيلة وأبو طبيخ وعبّاد. هذه
كانت أكبر ثلاث عائلات. ترك والدي خربة اللوز مع
جدي عام ١٩٤٨، وسكنوا بالبداية في العيزرية. عام
١٩٦٦ انتقلوا إلى قلندية. هناك تعلمت في مدرسة
الأونرا - وكالة الغوث الدولية - وأنهيت دراستي
في دار للمعلمين. بعد ذلك أكملت وحصلت على
البكالوريوس والماجستير من الجامعة. اللقب الأول
باللغة الإنجليزية من جامعة بيت لحم والثاني بالإدارة
التربوية من جامعة بيرزيت. الآن أنا أدرس في مدرسة
تابعة لوزارة المعارف [الإسرائيلية] في شعفاط.

عندي سبعة أولاد. أربعة بنين وثلاث بنات. خمسة
منهم أنهوا الدراسة الجامعية. اثنان لا يزالان صغيرين.
طبعا متزوج وأسكن في عين رافة منذ سنة ١٩٩٢.
ليس هناك الكثير ما أحكيه عن نفسي. في مجال
التربية درّست في مدارس "أورط" وعملت عدة سنين
في مؤسسة إسرائيلية فلسطينية اسمها "إبكري"،
IPCRI: Israel - Palestine Center for Research and Information
كنت مركز منطقة القدس في المؤسسة.

- ماذا تعرف عما حدث عام ١٩٤٨؟

- سنة ١٩٤٨، مع إقامة دولة إسرائيل، جاء ناس
وأقاموا الدولة على أراضي الفلسطينيين. طردوا
الفلسطينيين. جاء ناس من خارج البلاد وأقاموا
دولتهم في فلسطين. هذا ما أعرفه عما حدث.

- هل تعرف شيئاً عما حدث في هذه المنطقة؟ عما
حدث في المكان الذي سكنت فيه عائلتك؟

- نعم. هم سكنوا هنا. كانوا ناساً بسطاء. فلاحين،
عملوا بالزراعة. سكنوا في منطقة جبلية قليلاً
ولذلك اشتغلوا بالفلاحة فقط، لم تكن هناك صناعة
أو أي شيء آخر. عندما سمعوا عن أحداث المجازر
التي حصلت، وعما كان في دير ياسين، هربوا. تركوا
المنطقة. تركوا بهدف أن يرجعوا إلى القرية بعد فترة.
أرادوا فقط أن يبتعدوا حتى لا يقتلوهم، وخططوا
أن يعودوا بعد أسبوع أو أسبوعين. ولكن هذه الفترة
طالت وطالت وطالت، حتى اليوم.

- هذا ما حكوا لك في العائلة؟
- نعم، أيضاً جدي، الذي توفي وعمره ١٠٠ سنة، حكى لي. لم يسمح جدي لأبي أن يبني بيتاً. كان يقول: " لا تبني بيتاً على أرض، لأننا في يوم من الأيام سنعود إلى بلدنا". فقد سكنا في حينه في مخيم لاجئين. جدي لم يسمح لأبي أن يشتري أرضاً ليبنى عليها، لم يسمح له أن يشتري قطعة أرض. لقد كان واثقاً أنه في يوم من الأيام سنعود للقرية. كان واثقاً.
- ويسكن والداك حتى اليوم في مخيم اللاجئين؟
- نعم. والداي وقسم من العائلة.
- هل حكوا لك عن الحياة في القرية؟ عما كان قبل ١٩٤٨؟
- كل أفراد عائلتي كانوا فلاحين. هذا كان عملهم. كان لهم بالأساس كروم عنب. اعتادوا أن يشتغلوا كل يوم من ساعات الصباح حتى بعد الظهر. في الليل كان يتجمع كل الكبار والمسنين تحت شجرة الخروب ليحكوا القصص، كان الشاعر يحضر ليحكي القصص، مثل قصة أبو زيد، قصص من التراث. في صباح اليوم التالي قاموا للعمل وهكذا دواليك. كانت لهم حياة عادية سارت بشكل روتيني ثابت. اشتغلوا فقط بالأرض والزراعة. بعد ذلك، بعد ١٩٦٧ عندما سحقت لهم الفرصة للقاء التجار من سوق "مخيه يهودا" كان كثير من الناس يعرفون الواحد الآخر (من مجال التجارة بالمحاصيل الزراعية).
- ماذا تعرف أيضاً عن حياتهم؟
- كانت حياتهم صعبة. لم يكن عندهم أي وسيلة نقل، وكل أعمالهم تمت بشكل يدوي، كان عندهم حمير استعانوا بها لنقل البضائع. كانت النساء تسيرون كل الطريق من القرية حتى سوق "مخيه يهودا" حاملات البضاعة على رؤوسهن. (مسافة ١٥ كلم). كانت حياتهم صعبة فعلاً. ولكنهم كانوا مبسوطين وراضين بنصيبهم لأنهم فلبوا أرضهم. اشتغلوا في أرضهم ولم يضايقهم أحد، لم يزعجهم أحد، لذلك كانت حياتهم جيدة. هذا كل ما حكوا لي. أنهم كانوا فلاحين وناساً بسطاء. عاشوا حياة عادية بدون كل التعقيدات الموجودة اليوم. كان الناس فقراء، لم يكن لديهم مال أكثر مما ربحوه من بيع البضاعة، وما ربحوه استثماره في الزراعة مرة أخرى. عاشوا، تزوجوا، بنو بيوتاً... لم يكن أكثر من اللازم.....
- هل حدثوك كثيراً عن تلك الحياة؟
- نعم. هناك الكثير من القصص التي حكوها لي. حكوا لي عن مشاكل مختلفة كانت لهم، قضايا مختلفة. حكوا لي كيف كانوا يطبخون وكيف كانوا يستقبلون الضيوف، مثلاً عندما وصل شخص ما، ضيف من مكان بعيد عن البلد... حكوا عن أمور كهذه.
- وماذا حكوا لك عما حدث عام ١٩٤٨؟
- حكوا أنه لم تكن عندهم أي فكرة مسبقة عما سيحدث. عاشوا حياة طبيعية مع اليهود من حولهم. كان لهم أصدقاء يهود يعملون معهم. باعوا لهم واشتروا

منهم. إذا احتاجوا شيئاً ذهبوا إلى القدس واشتروا من اليهود. الحياة كانت عادية بكل ما يتعلق بعلاقتهم باليهود. عاشوا بسلام. حتى جاء يهود من خارج البلاد وهم شوّشوا نسيج العلاقات التي كانت قائمة مع اليهود الشرقيين الذين كانوا في القدس. معهم كانت الحياة عادية جداً ولكن هذا تغيّر. عندما تركنا، تركنا في البداية إلى قرية قريبة منا، ٥ كم شرق خربة اللوز، بعد ذلك تقدموا باتجاه بيت لحم ويقوا هناك. لكنهم كل الوقت آمنوا أنهم سيعودون إلى القرية. قسم منهم حاولوا العودة ولكن لم ينجحوا. كانت إشاعات في ذلك الوقت أن اليهود سيقتلون كل من يشكّون به. كانت قصص وإشاعات كثيرة عن الناس الذين قتلوا في دير ياسين. عن الطريقة التي قتلوا بها. خاف الناس كثيراً. خافوا على حياتهم ولذلك هربوا. ظنوا أنهم سيعودون، ولكنهم لم يعودوا حتى الآن.

- هل حدّثت أولادك عن القرية؟

- أنا أخذهم إلى هناك. نذهب إلى هناك ونجلس هناك. نذهب بشكل دائم. نعتبر ذلك المكان جذورنا. هذا قرية آبائنا وأجدادنا. جدتي وأبي وأمي، كلهم عاشوا هناك. نحن نذهب إلى هناك. وهذا أيضاً نوع من التنزه بالنسبة لنا. حتى نشم الهواء ونغير الأجواء وتأمّل في الطبيعة. الطبيعة هناك جميلة جداً. وأيضاً حتى نتذكّر أنه كانت لنا هنا قرية.

- هل تحكي لهم عن الحرب؟

- إنهم يعرفون. هم يعرفون هذه الأمور. يسمعون القصص ويقرؤون في الكتب. يسمعون القصص من جدهم وجدتهم. نعم ، هم يعرفون.

- هل هذا مهم بنظرك؟

- طبعاً هذا مهم. على الإنسان أن يتذكر أن آباءه عاشوا في هذا المكان، أنه كانت هنا قرية. ليتذكر أن هناك شيئاً يربطه بهذا المكان ولا يدعه يترك البلاد. بنظري هذا مهم.

- لماذا هذا مهم بنظرك؟

- حتى يتذكروا أن جدهم وجدتهم عاشوا هنا وأن هذه قريتهم. ليعرفوا أن لهم أرضاً. لنا هناك أرض واسعة ولكننا لا نستطيع أن نصنع بها شيئاً. ربما في يوم من الأيام هم يعودون إلى هناك. ربما يطبقون حق العودة. ربما يعطوا تعويضات... فأنا أريد أن يعرفوا أن لهم جذورا هنا. ليتذكروا أن لهم أرضاً، أن لهم قرية، مكان.

- ما تشعرون أنت شخصياً اتجاه ما حدث عام ١٩٤٨؟

- مؤخراً، صرت أفكر كثيراً في هذا الموضوع بالنسبة للمستقبل. ماذا سيكون مصيرنا في المستقبل؟ ماذا سيحدث؟ كيف ستكون حياتنا في المستقبل؟ هل سنضطر للمرور في نفس التجربة؟ هل سنبقى هنا؟ هل سنترك؟ مصيرنا غير واضح. هذا هو الأمر الذي أفكر فيه أكثر من أي شيء. هل سنستمر بالعيش هنا أم سنترك المكان الذي نعيش فيه اليوم. أنا أتساءل عن مصيرنا. مستقبلنا غير واضح. الوضع السياسي الحالي غير واضح. كل مرة نرى فيها نقطة مضيئة،

ونظن أن السلام آت، تتعقد الأمور ويفشل الأمر. هذا يؤثر على حياتنا. هذا طبعاً مرتبط بالماضي والحاضر.

- هل تعتقد أن ما حدث في ١٩٤٨ أثر عليك بشكل شخصي؟
 - أنا لم أكن مولوداً في ١٩٤٨. بالنسبة لي هذا تاريخ. لكن من الواضح أن التاريخ يؤثر على الإنسان. لهذا الأمر أثر نفسي واجتماعي، هذا يؤثر علينا. حتى أن التاريخ القديم. كذلك تاريخ ما قبل الإسلام له أثر علينا. نحن غير منقطعين عن ذلك. نحن جزء من التاريخ. نحن نصنع التاريخ للأجيال القادمة. بالطبع أثر الماضي علينا.
 - كيف أثر ذلك عليك بشكل شخصي؟

- ربما كنت سأعيش بوضع مختلف، كنت سأتلقي تربية وثقافة مختلفتين. الوضع الاقتصادي آنذاك لم يمكّني من الحصول على تعليم آخر لذلك تعلمت في مدارس التعليم المجاني. حتى الدراسة في دار المعلمين كانت مجاناً، ربما لو كان الوضع مختلفاً لذهبت للجامعة في ذلك الوقت. لا أعرف كيف كانت ستتطور الحياة. ربما لما كنت سأحظى أن أكون مدرساً. ولكن التأثير علينا كعائلة كان سلبياً. توزعنا في أنحاء العالم. نحن على سبيل المثال سبعة أخوة، كل واحد يعيش في مكان مختلف. أنا في عين رافة، أحد أخوتي يعيش في قلندية وآخر في رام الله. من الواضح أن هذه من نتائج النكبة. ربما لو بقينا في القرية لكننا جميعاً نعيش هناك وكنا قريبين الواحد من الآخر.

الأمر الأهم بالنسبة لعائلي هو أنه منذ أن اضطروا لترك القرية لم يملكو أرضاً بعد. تركوا أرضهم ولم تكن لهم بعد ذلك أرض. لذلك ركّزوا على تربية وتعليم أولادهم. كان تفكيرهم أنه إذا فقدنا الأرض فلنهتم بتربية جيدة وتعليم الأولاد. صحيح أن التعليم كان مجاناً، ولكني أقصد أنهم صمموا أن تتوجه للدراسة وليس للعمل. صمموا أن نتعلم كلنا. كانوا يقولون: " ليس لنا أرض، ليس لنا مصدر رزق، الشيء الوحيد الذي يمكن الاعتماد عليه هو العلم". رغم أنهم لم يكونوا متعلمين. كان من المهم بالنسبة لهم أن نتعلم. وفعلاً، كلنا، كل الأخوة توجهنا للدراسة، أقلنا ١٢ سنة تعليمية.

- هل هناك أشياء أخرى تريد أن تحكيها؟
 - نعم، كما قلت الحياة في القرية كانت منظمة بمفهوم أنها كانت روتينية. كل الوقت نفس المنوال. عاش كلهم تقريباً حياة متشابهة. عند حدوث مناسبة مهمة مثل زواج أو ولادة كان الجميع يجتمع تحت شجرة الخروب. وكان مكان آخر هو الساحة، مكان تجتمع الناس في الليل للقاء للسهر. أحياناً كانوا يجتمعون هناك بعد ساعات العمل. منهم من كان يحضر الشاي وآخر يحضر الخبز، وكانوا يجلسون ويحكون القصص. تبادلوا الحديث عما فعلوا في ذلك اليوم، أين ذهبوا، بماذا اشتغلوا...، كانوا يجلسون هناك حتى الساعة التاسعة ليلاً تقريباً، ثم يعود كل منهم إلى بيته وفي اليوم التالي يذهبون إلى عملهم ثم يعودون للتجمع والسهر وهكذا فعلوا كل يوم.

هناك قصة سمعتها من والدي تتعلق بأحداث ١٩٤٨، كان شخص اسمه جابر وكان أحد ضباط القرية. كانت له علاقة طيبة مع أهل أبو غوش الذين كانت لهم علاقة جيدة مع اليهود. طلبوا منه أن يضع إشارة على بيته وبيوت أقاربه حتى يخبروا اليهود ألا يصيبوا هذه البيوت بأذى. تقول القصة أن البيوت التي كانت عليها إشارات كانت البيوت الأولى التي تضررت من قبل اليهود عندما دخلوا القرية. جابر هذا، كان يجمع بعض الأشخاص وكانوا ينزلون إلى باب الواد ويهاجمون سيارات وقوافل البريطانيين التي كانت تمر من هناك. كانوا يستطيعون أحياناً السيطرة على سيارة واحدة فتهرب باقي السيارات، فكانوا يأخذون حمولة السيارة من غذاء ومعدات وغيرها. فقد كانوا فقراء ولم يكن لديهم أي شيء.

عندما تركوا القرية كان الموسم صيفاً وكانوا قد زرعوا خضاراً. كانوا يتسللون ليصلوا إلى أرضهم وليقطفوا محصولهم.

TIKUS 26:6

LD 2000

CHAFT

KEREN
KAYEMETH
LEISRAEL

קרן
קיימת
לישראל

פיוס והשלום שנת 2000

20,000 עצים ניטעו ע"י

"נוצרים למען ישראל"

ווצלה גרמניה

ונתתי שלום בארץ ויקרא כ"ו ו'

ICH WILL FRIEDEN GEBEN IN EUREM LANDE LEVI

FRIEDENS-UND VERSÖHNUNGSWA

MIT 20.000 BÄUMEN

GEPFLANZT VON DER ARBEITSGEMEINS

CHRISTEN FÜR ISRAEL E.V.

WETZLAR, DEUTSCHLAND

By Dan Golan

هذا كل الموضوع. تصوير دان جولان

ציון דרך. צילם דן גולן

2.

Israeli occupation date	July 13, 1948	
Distance from district center	11 (km) West of Jerusalem	
Elevation from the sea	750 (meters)	
Israeli military operation	Operation Dani	
Israeli attacking brigade	Har'el Brigade	
Exodus Cause	Military assault by Jewish troops	
Village remains after destruction by Israelis	Khirbat al-Lawz was completely destroyed and defaced.	
Ethnically cleansing by Israelis	In November 1948, Khirbat al-Lawz was completely ethnically cleansed.	
Land ownership before occupation	Ethnic Group	Land Ownership (Dunums)
	Arab	4,495
	Jewish	0
	Public	7
	Total	4,502
Land usage in 1945	Land Usage Type	Arab (Dunum)
	Irrigated & Plantation	728
	Area planted w/ olives	186
	Planted W/ Cereal	693
	Built up	13
	Cultivable	1,421
	Non-Cultivable	3,068
Population before occupation	Year	Population
	1922	234
	1931	315
	1945	450
	1948	522
	Est. Refugees 1998	3,206
Number of houses	Year	Number of Houses
	1931	67
	1948	111
Shrines/maqams	Khirbat al-Lawz had a shrine for local sage known by al-Shaykh Salama.	
Nearby wadies & rivers	Khirbat al-Lawz is situated north of Wadi al-Sarar.	
Archeological sites	The village contains tombs, the ruins of buildings, a millstone, and other material evidence of earlier occupation.	

2. www.palestineremembered.com

1.

Khirbat al-Lawz history

1. Khirbat al-Lawz is located on the hill side of one of the most beautiful mountains in the Jerusalem region. From the top of the mountain at 788 meters you can see all around as far as the hills of Ramalla, Jerusalem, Beit-Lahem, and down to the Jafa region. The village was formed few hundreds years ago.

On the village grounds there are remains from older section including old cave tombs.

The name of the village Khirbat al-Lawz in Arabic comes from the many almond trees (Lawz) planted around the ruins of an older settlement (Khirbah). In the spring time the village mountain blossoms with white flowers of the almond trees. 500 hundred people lived in the village on 1948. Half belonged to the Shaqla family led by its Mukhtar Jaaber Hassan (Abu Tabeikh) and about half to the Yahya family led by its Muakhtar Ali Ankir.

There are three springs around the village and seven wells with drinking water. Ein al-Quff on the outskirts of the village gave water to a large farming area. The spring water came in a duct, to a built water hole on the hill slopes. The farmers shared the water between them by holding in the water a long stick with markings on it that showed how much water each farmer could take.

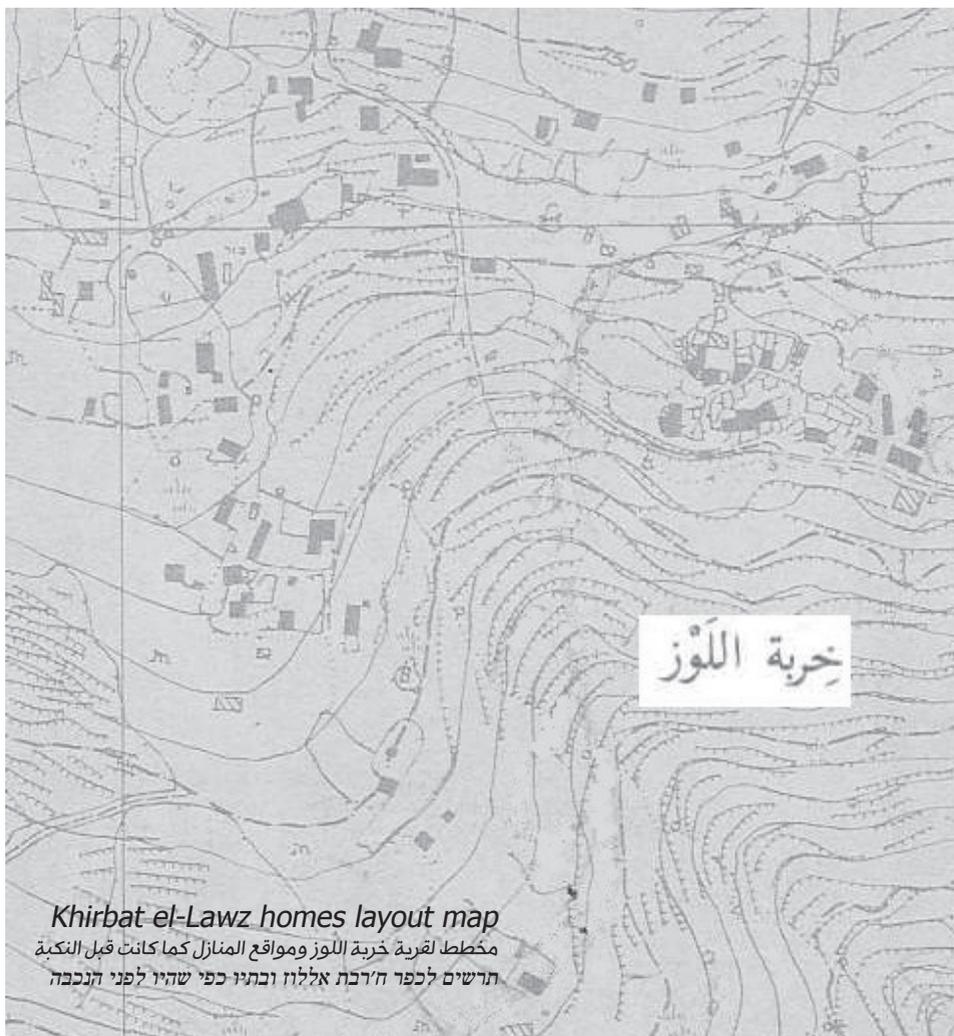
The village people where farmers growing mainly olives, grapes, figs and farm animals mainly sheep and chicken. The village began to prosper after 1938 when large farm areas where developed to supply food to the region during World War II. A new section of the village was built outside the old section.

Every evening after work, the man would gather in the village center to talk, smoke, drink and sing until late at night.

During war times the younger generation joined the commander Abd al-Qaddir al-Husieni. Most famous of them where Jaber Hassan (Abu Tabeikh), Radwan Hassan, Mahmud Khalaf, and Ali Hassan Jaber that was killed when he set a bomb on the Jafa Jerusalem road.

In 1948 , during the Isaraeli military operation Dani the near by village of Suba was occupied on july 13 1948 . The same day and next night the village people left the area, together with the people of the neighbor village Sataf.

The village today is in a nature reserve. All houses are destroyed, but it is possible to locate the exact location of each home. No paved road leads to the place, only a dirt road. The place was chosen in the fifties to be the training area of a top secrete commando unit named 101. The commander of the unit was Arik Sharon.

ذاكرات خربة اللوز

זוכרות את ח'רבת אללוז

Remembering Khirbat al-Lawz